

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN
FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

ÅRGÅNG 32
1949 HÄFTE 2

UR INNEHÅLLET:

Gösta Berg:

Fåret som mjölkdjur

Sune Ambrosiani:

Örtugland

William Karlson:

Ett bidrag till kännedomen
om stormaktstidens begravningskonst

Recensioner

REDAKTION: GÖSTA BERG
GÖSTA VON SCHOULTZ



Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museilektor, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktör *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: intendenten, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Nordiska museet, Stockholm, tel. 67 00 80.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen,
i februari, april, september och november.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

Fåret som mjölkdjur

Några anteckningar till den primitiva boskapsskötselns historia

Av Gösta Berg

Fårskötseln i våra dagars Sverige tar praktiskt taget uteslutande sikte på produktionen av ull, kött och hudar. Så har emellertid inte alltid varit fallet. Tamfåret har i äldre tid också haft betydelse som mjölkdjur.¹

I närvarande stund är det visserligen endast på några håll i landet, som man erinrar sig ett mera regelbundet tillvaratagande av fårmjölken. Främst är detta fallet i den del av Lappland, som hör till Västerbottens län, men även i Skåne och i några mellansvenska bygder såsom i Småland, Västergötland, Bohuslän och Dalsland samt i Södermanland ha uppgifter ännu kunnat insamlas om denna sedvänja.² Jag bortser naturligtvis här

¹ Dessa anteckningar ingå i en planerad större undersökning av den primitiva boskapsskötseln i vårt land. Att de nu blivit utbrutna och publicerade för sig, sammanhänger med att en annan forskare, docenten Helmer Tegengren, Åbo, i samband med ännu inte framlagda studier angående finska och lapska kulturförhållanden kommit in på liknande problem. I sina huvuddrag återgår min uppsats på ett avsnitt ur mitt föredrag inför Finsk-ugriska sällskapet i Helsingfors den 13 april 1946.

² Framställningen stöder sig i denna punkt på material i Etnologiska undersökningens arkiv, insamlat framför allt genom en frågelista, som författaren lät distribuera 1944. (N.M. frågelista nr 170: Mjölkning av får och getter.)

ifrån, att man, om ett lamm dog ifrån en tacka, ofta måste mjölka denna, för att inte juvret skulle sprängas. Mjölken uppges i sådana fall vanligen ha givits till grisarna. Över hela landet synes man också ha mjölkat får i medicinskt syfte för att kunna droppa mjölken i öronen på barn, som hade örsprång.

Det kan förefalla, som om de kvantiteter fårmjolk, som kunde utvinnas, voro alltför obetydliga för att kunna spela någon roll i hushållningen. Enligt en äldre uppgift skulle fåret lämna en årlig mjölmängd av inemot 40 liter mot 1 100 för en ko. Laktationsperioden är också väsentligt kortare, eller 120 dagar för ett får mot 300 för en ko.³ Emellertid visar det sig, att mjölkningen av fåren efter allt att döma varit allmännare, ju längre tillbaka man kommer i tiden, något som säkerligen främst sammanhänger med de små anspråk detta husdjur ställer på foder och även i många fall på ombonad vinterbostad.

Vad fårmjölken beträffar har den i stor utsträckning brukats för ystning an-

³ Siffrorna avse Island och anföras av D. Schönfeld, *Der isländische Bauernhof*, 1902, s. 219, efter Þorvald Thoroddsen. Förhållandena ha givetvis på dessa punkter varit mycket variabla.

tingen enbart eller uppblandad med komjolk. Ibland anges fårmjolkens höga fetthalt som ett särskilt motiv i detta sammanhang. Mera sparsamt har det förekommit att kärna mjölken till smör. Produkten stod inte särskilt högt i kurs, den var liksom getsmöret vit och hade en egenartad smak. I Lappland har mjölken i brist på annan vara förtärts utan vidare, men det fanns också trakter i vårt land, där den ansågs vara en stor delikatess och därför blev föremål för särskild beredning. Berömd var sålunda den skånska s. k. "syltemjölken", som tillverkades på så vis, att den söta mjölken kokades och saltades, varefter den sattes att surna, men kringrördes ett par gånger varje dag. På detta sätt kunde den bevaras halva året och var sålunda i detta hänseende ett slags motsvarighet till den norrländska långmjölken.⁴ Enbart kokt och uppblandad med äpplebitar nämnes den likaledes från Skåne som högtidsrätt.⁵

Redan vissa av landskapslagarna förutsätta kännedom om mjölkningen av får. Detta är t. ex. fallet med Upplandslagen, där det stadgas i 26:e kapitlet av Byalagsbalken: "Mjölkar en kvinna annans får eller get böte . . ." Bestämmelsen återkommer i samma utformning också i Hälsingelagen och Smålandslagen och är sedan övertagen av Kristoffers landslag. I sin Bondakonst nämner Peder Månsson i slutet av 1400-talet uttryckligen: "Ey är försymande göra osta aff mjølkenne them som kor far och gether

⁴ Sådan insyltad mjölk har tydligen i äldre tid förekommit även annorstädes. Den lämnades t. ex. i arrende vid Ottenby schäferi på Öland 1722, E. E. Areen, Ottenby, 1937, s. 59.

⁵ F. Böök, Fredrik Cederborgh, 1925, s. 26, 31, 34 etc.

haffwa." ⁶ Olaus Magnus lämnar i sin Historia en mera bestämd lokal anvisning beträffande bruket av fårost. Han skriver nämligen, att östgötarna tillverka sådan i stor mängd, och att den prisas för sin utomordentliga smaklighet. "Så är ock fallet med Uppsverige men icke med Hälsingland och Norge." ⁷ På ett annat ställe meddelar han den mera kuriösa uppgiften, att de svarta fårens mjölk är bäst liksom de vita getternas.⁸ Olaus' samtida Hans Brask anger i sitt Hushållskalendarium, att man i månaden maj skulle "sylta faarmjolk",⁹ och mot 1500-talets slut säger Per Brahe d. ä. i sin Oeconomia under samma månad: "Lyc-kes Lamben ifrån, och målckas Fåren."¹⁰ Vi skola senare återkomma till vad Brahe menar med att lycka från lammen. 1600-talets icke alltför rikhaltiga litteratur på det lantbrukstekniska området har även den några uppgifter att lämna i detta sammanhang. Johan Risingh omtalar, att man av fårmjolk gör "godt Smöör och Ost",¹¹ så ock Åke Rålamb i En adelig öfninghs 13. Tom.¹² De tidiga 1700-talsförfattarna intressera sig i hög grad för frågan, huruvida mjölkningen av fåren kunde verka nedsättande på deras ullproduktion. Hälsingeprosten Olof Broman hänvisar i sin Glysisvallur till Colerus' bekanta Oeconomia och säger, att fåren i hans bygder sällan mjölkas, "mäst för then orsaken skull, at ullen thesto mera växa må". Han synes sålunda på visst

⁶ Svenska fornskriftssällskapets samlingar 43, 1913—15, s. 245 f.

⁷ Historia, bok 13, kap. 46.

⁸ Historia, bok 17, kap. 2.

⁹ Linköpings biblioteks handlingar I, 1793, s. 272.

¹⁰ Oeconomia, ed. 1920, s. 94.

¹¹ Een Land-Book, 1671, s. 71.

¹² Anf. arb., 1690, s. 60.

sätt bekräfta Olaus Magnus' ovan anförda uppgift. Men han har fullt klart för sig, att en kännare på detta område, Eric Salander, "menar thet ullen ljkafult växer, om the än tre gånger om dagen miölkas skulle, såsom thet sker i Tyska orter; Men Helsingland är intet Tyskland."¹³ Även Reinerus Broocman ansluter sig i sin kända Hus-hålds-bok till samma åsikt: inte ens om lammet dött, borde tackan mjölkas, "hon warder thesto bättre till kroppen och ullen".¹⁴

Förhållandena synas även i gammal tid ha varit ganska växlande i olika delar av vårt land, såsom redan framgår av uppgifter hos de etnografiskt intresserade resenärerna under 1700-talet och som bekräftas av sporadiska uppgifter även från senare tid. Carl von Linné uppmärksammade fårmjölkens användning i Skåne, när han passerade Maglarp i Skytts härad, och han skildrar dess användning både som kokt, syltad och beredd till ost. "Wasslen efter osten upkoktes sedermera till walle, som ätes av folket."¹⁵ Upplysande även i detaljer är framför allt plantören Matthias Sohlberg i hans skildring av folklivet på Söderslätt. Sedan lammen äro avstängda och avvanda från att dia, skriver han, "mjölkar släboen sina får 3 gånger om dagen, morgon, middag och afton. Av denna feta, tjocka fåramjölken tillreder släboen sig spis till sovel för längre tid än fåren kunna mjölkas, vilken tid ej längre är än något efter Michaeli. Då luften bliver kall och gräsbetet litet och mindre kraftigt till föda, fås ingen mjölk mer av fåren, emedan han, efter som han bekommer mjöl-

ken av fåren, i käril insyltar den och brukar den sedan att smörja på bröd och smör eller fitt. Denna mjölk, sedan den är så insyltad, kallar släboen syltemilek."¹⁶ Utförliga uppgifter angående mjölkningen av fåren och beredningen av syltemjölk ha för några år sedan kunnat erhållas från Skurups sn i Vemmenhögs härad.¹⁷ Från Småland äro traditionerna om användningen av fårmjölk inte lika levande, men uppgifter finnas från 1800-talet avseende Vrå sn i Sunnerbo härad¹⁸ och från Uppvidinge härad.¹⁹ På båda ställena användes mjölken för beredning av ost. P. A. Säve lämnar i sin utförliga framställning om den gotländska fårskötseln endast den uppgiften, att om lammet dött, "brukar man en tid mjölka tackan, då hennes mjölk, som är mycket mäktig, kokas upp och brukas till mat".²⁰ Men 1700-talsbiskopen Georg Wallin känner väl till bruket att ysta fårmjölken.²¹ I detta sammanhang bör kanske nämnas, att de svensktalande invånarna på Rågö vid Estlands kust särskilt i äldre tid tillverkat ost av fårmjölk.²² Bestämda uppgifter om att man längre tillbaka i tiden mjölkat fåren finnas även t. ex.

¹⁶ Historisk tidskrift för Skåneland 6, 1916, s. 399. — Även Anders Tidström i sin Resa 1756 nämner bruket av kokt kall fårmjölk i stället för smör på brödet, ed. 1891, s. 43. Fårmjölkens användning som ost i städerna och byarna i Skåne har också Hülphers noterat tre år senare, H. Schiller, Skåne genom två sekler, 1934, 3. 82.

¹⁷ EU 31.515 (Ellida Ohlsson).

¹⁸ Uppteckning av Maja Eriksson, 1933, i Nord. mus.

¹⁹ EU 26.253 (J. A. Göth).

²⁰ Läsning för folket 32, 1867, s. 335.

²¹ Gothländske samlingar II, 1776, s. 172.

²² P. Söderbäck, Rågöborna, 1940, s. 98. I sin översikt över den estniska boskapsskötseln nämner I. Manninen intet om användningen av fårmjölk på fastlandet, Die Sachkultur Estlands 2, 1933, s. 155 ff.

¹³ Glysisvallur III, s. 149. Salander, Utförlig Gårdz-fogde instruction, 1727, s. 37.

¹⁴ Hus-hålds-bok III, 1736, s. 43.

¹⁵ Skånska resa, 1749, s. 219.

från V. Vingåker i Södermanland²³ och från Gällstads sn i Kinds härad, Västergötland. På sistnämnda ställe säges mjölkning dock redan vid 1800-talets mitt endast ha skett i undantagsfall.²⁴ Från sitt besök på Musön söder om Grebbestad i Bohuslän 1742 har Pehr Kalm antecknat, att man mjölkade fåren och blandade mjölken med komjolk vid ystningen. "Färmjölken sades vara ganska skön till välling."²⁵ Inte heller i senare tid ha traditionerna härom varit utdöda.²⁶ Uppgifter ha också inkommit från Dalsland, där man t. ex. i Töftedals sn tidigare allmänt mjölkade fåren.²⁷ I större delen av Dalarna synes mjölkning av får ha varit helt okänd, men Lars Levander har fastställt förekomsten av fårost i Älvdalen långt i norr.²⁸ Vanligt har bruket däremot varit i Jämtland. Så skildrar J. O. Hagström i sin landskapsbeskrivning 1749 tillverkningen av fårost, som, skuren i skivor eller tärningar och kokad i sin egen vassla, var så begärlig för tjänstefolket, att den äts hellre än smör till brödet.²⁹ Särskilt utförliga och värdefulla anteckningar om färmjölakens användning ha lämnats från Frostvikens sn av Levi Johansson.³⁰

Såsom redan antytts i det föregående har färmjölkingen och användningen av färmjolk länge och kraftigt levat kvar i

de södra delarna av Lappland. Nästan från varje socken finnas uppteckningar härom från senare tid.³¹ Bruket synes här likväl närmast höra hemma hos den fattigare befolkningen, och motsvarigheter till den skånska användningen av färmjolk som delikatess saknas tydligen alldeles. Från Vilhelmina sn berättas om en prostinna, som var så snål, att hon mjölkade tackorna och gjorde fårost.³²

Under sådana förhållanden är det värt att observera, hur främmande de mönster te sig, efter vilka Gustav Vasa organiserade färskötseln på de kungliga sätesgårdarna. Det begärdes av fogdarna på dessa, att de för varje tacka skulle leverera fem mark ost, en avkastning som dock, enligt vad Hans Forssell observerat, ganska sällan uppnåddes. Osten tillverkades i stycken på 4—5 mark och saltades ansenligt. Enligt Forssell var fårosten den enda, som tillverkades på slotten under 1500-talet, sannolikt beroende därpå att komjölken reserverades för den kommersiellt värdefullare produkten smör.³³ Det har i avslutning härtill gjorts gällande, att ystning av komjolk över huvud taget inte skulle ha förekommit vid denna tid, utan att beredningen var helt baserad på får- och getmjolk.³⁴ Vad bönderna beträffar måste detta, såsom redan de i det föregående lämnade notiserna utvisa, vara

²³ EU 26.213 (Johanna Lundström).

²⁴ EU 26.846 (Albert Josefsson).

²⁵ Wästgötha och Bahusländska Resa, 1746, s. 142.

²⁶ EU 30.979 (Selma Johansson).

²⁷ Uppteckning av Nils Ivan Svensson, 1928, i Nord. mus.

²⁸ Levander, Livet i en Älvdalsby, 1914, s. 72.

²⁹ Jemtlands oekonomiska beskrifning, 1749, s. 96. Även F. Burman nämner färmjolk bland rätterna hos nybyggarna, Anteckningar, ed. 1930, s. 89.

³⁰ Arkiv för norrländsk hembygdsforskning, 1925, s. 79, och Jämten 1940, s. 88.

³¹ Vilhelmina: EU 26.755 (Edla Ohlsson), EU 27.863 (Nils Eriksson); Sorsele: EU 28.622 (Nils Eriksson); Stensele: EU 28.623 (Nils Eriksson); Malå: EU 28.621 (Nils Eriksson); Tärna: EU 27.862 (Nils Eriksson); Lycksele: EU 27.365 (C. A. Axelson). Jfr även från Arjeplog: EU 26.100 (Maj-Britt Carlberg) och EU 26.250 (Knut G. Eriksson).

³² ULMA 2.746:2, s. 9 f. (Nils Eriksson).

³³ Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring, 1884, s. 104 f., 112. Jfr även P. Nyström i Scand. 9, 1936, s. 238.

³⁴ L. G. Celsing i Sörmlandsbygden, 1944, s. 118.

felaktigt. Det kan också med skäl ifrågasättas, om inte den kungliga kammarens anvisningar i detta som i många andra fall innebar en strävan till rationalisering och kanske närmast tog sin förebild i kontinentaleuropeiska förhållanden.

Olaus Magnus' uppgift att det icke var vanligt att i Norge tillverka ost av fårmjölk, kan måhända rymma en kärna av sanning, såsom vi sett att förhållandet var med hans uppgifter från Hälsingland. Det gäller emellertid endast användningen för ystning. Eljest har fårmjölk, om också inte i någon större utsträckning, förekommit flerstädes. Så var t. ex. fallet i Setesdal, där den blandades med komjolk och då ansågs ge tjockare gräde.³⁵ I Buskeruds amt säger H. Ström, att mjölkning av får endast var i bruk på några få ställen,³⁶ men i Rogaland har Marta Hoffman helt nyligen upptecknat traditioner om den feta fårmjölkens användning,³⁷ och i Voss har man liksom i Hordaland minnen i ortnamnen av den tid, när man skilde lammen från fåren för att mjölka dessa.³⁸ I Sogn och även i Valdres, Hallingdal och Hemsedal tillverkade man, enligt vad G. F. Heiberg berättat för mig, smör av fårmjölken, som visserligen blev vitt och talgigt men fetare än vanligt smör och därför behölls till julkosten. Beträffande risken för minskad ullproduktion vid mjölkning av fåren äro 1700-talsförfattarna liksom i Sverige av olika mening. Medan A. C. Smith från

Trysild nämner folkets uppfattning, att man genom att mjölka fåren skulle få strävare och mindre ull,³⁹ klagar Gielleböl över böndernas "heslige skick" att aldrig mjölka sina får varken vinter eller sommar, fastän mjölken är nyttig i hushållet och framför allt till ost.⁴⁰

I Danmark har tydligen mjölkning av får längre tillbaka förekommit över hela landet. Enligt vad den topografiska litteraturen utvisar, har mjölken särskilt kommit till användning som smörersättning. Man kokade den, så att den blev tjock, och piskade den eventuellt därefter såsom ett slags ersättning för kärning. Den danska användningen av fårmjölk överensstämmer nära med förhållandena på kontinenten, framför allt i Nordtyskland. Såsom smörersättning eller vid tillverkning av ost har fårmjölken över stora delar av Europa funnit användning i betydande omfattning. Det finns knappast någon anledning att i detta sammanhang lämna en närmare redogörelse för förhållandena i detta hänseende.

Vad som för denna undersökning är av betydelse är nämligen främst de metoder, som kommo till användning vid själva mjölkningen. Såsom vi redan i det föregående hade tillfälle att observera, talar redan Per Brahe om att "lycka från" lammen, och detta sätt har varit vanligt i äldre tid både hos oss och i andra länder. Som nämnt finna vi spår härav även i ortnamnen, såsom i de norska Lambahagien och Lammholmen.⁴¹ Även i Sverige har det på många håll förekommit, att man skilt lamm och killingar från mo-

³⁵ R. Gielleböl, *Beskrivelse over Saetersdalen*, 1780, s. 122. Jfr även J. Skar, *Bygdsliv*, 1909, s. 136.

³⁶ *Physisk-oeconomisk Beskrivelse over Eger Praestegiaeld*, 1784, s. 193.

³⁷ *Stavanger turistforenings årsskrift*, 1947, s. 48.

³⁸ L. Heggstad i *Heidersskrift till Marius Haeggstad*, 1925, s. 49, och J. Litlekare, *Øydejordar*, 1925, s. 62.

³⁹ *Topographisk Journal V*, 20, 1796, s. 54.

⁴⁰ *Hølands Praestegield*, 1771, s. 191.

⁴¹ Heggstad, *anf. arb.*, s. 49, och Litlekare, *anf. arb.*, s. 62.



1. Killing kipplad med spetsig pinne. Frostvikens sn, Jämtland. Foto Levi Johansson i Nord. mus. 1. Kid with sucking obstacle in its mouth. The parish of Frostviken, Jämtland.

derdjuren genom att släppa ut dem på holmar eller skär.⁴² Bekant är hur, särskilt på Island, den principen tillämpades att helt avskilja lammen ifrån tackorna och hålla dem på ett annat ställe än de vuxna fåren. Den svenske resenären Wilhelm Paijkull fäste sig 1866 vid de hjordar av små lamm, som han här och var mötte i juni månad, när avskiljningen från mjölkfåren hade ägt rum. Här drevs ju också fårskötsel i stor skala, och många bönder hade 100 mjölkfår och flera.⁴³ Från Skåne meddelar Linné närmare, hur det tillgick vid avskiljningen. Medan korna mjölkades tre gånger om

⁴² Detta framskyntar ofta i uppteckningarna. Se även t. ex. L. Johansson, Bebyggelse och folkliv, 1947, s. 151. Ortnamn som Lammön, Lammholmen etc. möta i skilda svenska bygder. Jfr I. Modéer, Småländska skärgårdsnamn, 1933, s. 163.

⁴³ Paijkull, En sommar på Island, 1939, s. 142.

dagen, nämligen morgon, middag och afton, mjölkades fåren endast om morgnarna, "ty lammen afskiljas ifrån mödrarne om aftonen och om morgonen efter mjölkningen tillsläppas de hela dagen."⁴⁴ Denna av Linné beskrivna metod har tydligen varit den normala även i andra delar av landet och har uppfattats som så naturlig, att den knappast ansetts vara värd att bli skildrad i traditionsuppteckningarna.

Emellertid finnas också helt andra sätt att hindra lammen från att utnyttja mjölken. De ha kommit till användning som ersättning för avskiljningen, dels när det gällt att redan under de första månaderna tillvarataga mjölken, dels vid den slutliga avvänjningen. En sådan metod — och en av de till synes ålderdomligaste — skall här ägnas någon uppmärksamhet. I en av de detaljrika och för forskningen så värdefulla skildringar, som Levi Johansson lämnat av livet i Frostvikens socken i Jämtland under andra hälften av 1800-talet, skriver han: "Man mjölkade även fåren. För att lammen inte skulle kunna dia, band man en liten kavle i deras mun. Med någon möda kunde de ändock äta gräs. Detta sätt har man lärt av lapparna. Av får mjölken beredde man 'sätost', vilken ansågs som en stor läckerhet."⁴⁵ I en senare publikation tillfogar samme författare: "Det hade naturligen inte gått an att ha dem gående med kavle beständigt. Det var endast vissa dagar man höll dem avstängda från mjölken."⁴⁶

Sporrad av Levi Johanssons första notis, som för övrigt långt tidigare genom

⁴⁴ Skånska resa, s. 117.

⁴⁵ Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1924 —25, s. 79.

⁴⁶ Jämten 1940, s. 88. Jfr även Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken, 1947, s. 151.

hans förmedling hade införlivats med Nordiska museets arkiv, och inte minst av hans antydning om sambandet med den lappska mjölkhushållningen, kom jag i början av 1930-talet att intressera mig för dessa ting. När det gällde att skaffa närmare uppgifter om sedens utbredning i vårt land, vann jag mycket snart en energisk medhjälpare i fru Anna Arwidsson, Uppsala, som vid denna tid var en av museets mest verksamma frivilliga arbetskrafter.⁴⁷ På ganska kort tid lyckades hon från olika svenska landskap sammanföra notiser om metodens användning och även tillföra samlingarna ett antal dithörande föremål. Tillsammans med senare inkommet material ge de en viss föreställning om sedens utbredning i senare tid.

Det visar sig emellertid därvid, att vad som kan insamlas av tradition i våra dagar nästan uteslutande tar sikte icke på lamm utan på killingar. Helt visst sammanhänger detta med att mjölkningen av fåren tidigt upphört i de trakter, där ungdjuren inte höllos avskilda från mödrarna. Man har säkerligen ingen anledning att antaga, att behandlingen längre tillbaka inte varit densamma, när det gällde fåren, alldeles så som vi lärde känna den i Frostviken.

Också i Frostviken användes samma slags dihinder för killingar; ett sådant ses på bild 1. Munkavlen, som här kallas "tjippel", är ca 6 mm tjock och spetsad i ändarna för att den skall göra modern illa, "så att hon skall bli rädd vid killingens närmande, även då han är utan kavle."⁴⁸ Från Västerbottens lappmarker — Vilhelmina, Tärna och Stensele sock-



2. "Knavver" på en killing. Arjeplogs sn, Lappland. Foto Ossian Olofsson.

2. Suckling obstacle on a kid. The parish of Arjeplog, Lappland.

nar — är detsamma känt. Man kallade det här att "knavla eller knarra" killingen och pinnarna, som voro av enträ, fästes med snören vid hornen på killingarna.⁴⁹ I Ångermanland har jag uppgifter att man "kipplat" killingarna åtminstone i Fjällsjö och Tåsjö socknar. I sistnämnda socken säges redskapet ha varit gjort av björk eller rönn.⁵⁰ Liknande meddelanden finnas från Lidens sn i Medelpad.⁵¹

Från Norrbottens lappmark ha fylliga uppgifter om detta slags dihinder insamlats av Ossian Olofsson, som fick sin uppmärksamhet fästad på dem av fru Ar-

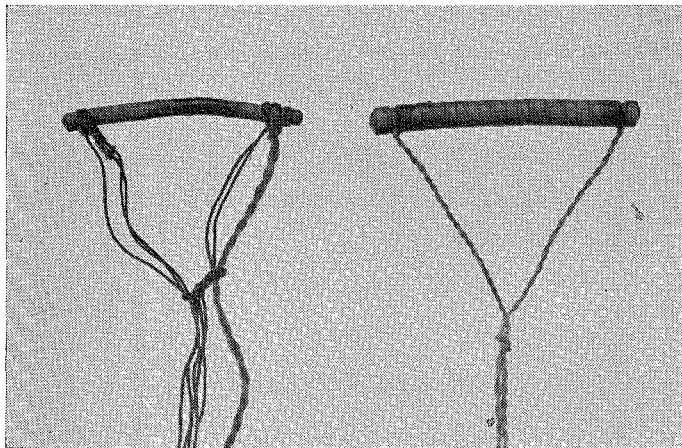
⁴⁹ EU 7.984 (Arwidsson efter Emanuel Eriksson). — Knavring av killingarna i Lycksele, EU 27.365 (C. A. Axelson).

⁵⁰ EU 7.984, 17.882 (Arwidsson).

⁵¹ EU 23.335 (C. H. Tillhagen).

⁴⁷ Jfr en minnesruna över henne och hennes make i Fataburen 1937, s. 225 ff.

⁴⁸ EU 17.880 (Arwidsson efter Levi Johansson). Där även uppgift från Alanäs sn ("klaver").



3—4. "Knavrar" för killing. Arjeplogs sn, Lappland. Foto Ossian Olofsson.

3—4. Sucking obstacles for kids. The parish of Arjeplog, Lappland.

widsson. Olofsson har i ämnet publicerat en värdefull redogörelse, av vilken jag här begagnar mig.⁵² "Knaver" tycks vara det vanliga namnet på den hithörande pinnen både i Norrbotten och i större delen av Västerbotten. Endast i sydvästra delen av lappmarken (Fredrika, Åsele, Vilhelmina) kallades den "klaver". Från Arjeplog avbildar Olofsson två knavrar av rönn, som *icke* äro spetsiga i ändarna, här bild 3—4, och som fästes med snören ovanpå näsen och bakom hornen, jfr bild 2.⁵³ Men även typen med spetsiga ändar är använd i denna socken; den fästes i stort sett på samma sätt. Denna variation återkommer som Olofsson visar överallt inom de båda landskapen, där knavringen är känd. Bruket har dock numera helt upphört, därför att det var besvärligt och möjligen även ansågs innebära djurplågeri. I stället stänger man in killingarna i en kätte eller hägnad eller ror bort dem

⁵² Om bruket av "knaver" inom Norrbottens och Västerbottens län, i *Norrbotten* 1937, s. 149—158. — Dr Olofsson har också haft vänligheten att sedermera ställa en del av sitt hithörande bildmaterial till min disposition.

⁵³ Jfr från Arjeplog även EU 31.900 (G. Winnberg).

till en holme. Knavring har emellertid också förekommit av lamm, även om det enligt Olofsson varit vanligare att endast mjölka fåren om morgnarna, sedan lammen varit avstängda under natten.

Från Hälsingland känner den i det föregående nämnde prosten Olof Broman kipplingen redan i början av 1700-talet. Han säger, att killingarna dia sina mödrar i 10 à 12 veckor, "tå the sedermera afstängas ifrån mödrarna eller och keplas; thet är, med en ljtten pinna, eller ring af lena qwistar, satter i munnen och fästad med et snöre öfwer öronen; förhindras att dja patten."⁵⁴ I Färila sn ha traditionsuppteckningar kunnat göras här om även i senare tid. Kipplingen skedde här med en pinne av björk och denna var tydligen inte tillspetsad i ändarna.⁵⁵

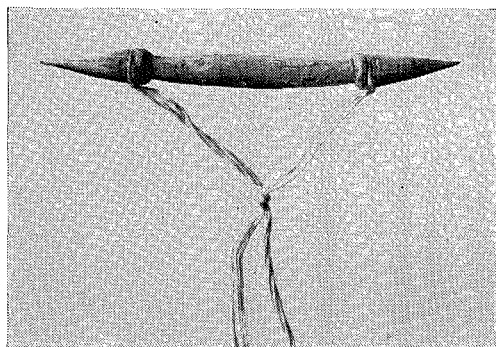
I Härjedalen kallades den pinne, som användes som dihinder för killingarna, för "kapan". Den tillverkades vanligen av en eller björk och var spetsig i ändarna.⁵⁶ Av en anges redskapet vara även i

⁵⁴ Glysisvallur III, s. 153 f.

⁵⁵ EU 17.880 (Arwidsson efter O. A. Sundberg).

⁵⁶ EU 7.984 (Arwidsson efter B. Lavén). Nord. mus. 201.392 från Tännäs sn.

det närbelägna Idre i Dalarna, där det uppges ha namnet "knåpe". Här liksom på andra håll säges det ullgarn, med vilket pinnen varit fästad, förr ofta ha ersatts av smala skinnremsor.⁵⁷ Från andra dalasocknar lämnar Lars Levander uppgifter: i Venjan och Malung kallades den "kape", i Äppelbo även "hark".⁵⁸ Fru Arwidsson har från Lima antecknat "käppel" eller "kåppe"; där hade pinnen spetsiga ändar.⁵⁹



5. "Kapa" för killing. Tännäs sn, Härjedalen. Nord. mus. inv. nr 201.392.

5. Sucking obstacle for kid. The parish of Tännäs, Härjedalen.

Slutligen är att nämna förekomsten av detta dihinder också i nordligaste Värmland, där det under namn av "käppel" förekom i Dalby sn, medan det i Östmark kallades "kippl" och på finska "kapo", bild 5.⁶⁰ Längre söderut i Sverige synes icke denna särskilda metod ha varit i bruk, även om vi i fortsättningen få anledning återkomma till besläktade tillvägagångssätt i Skåne. Det bör emellertid påpekas, att en jordbruksekonomisk författare, Carl Gustaf Boije, 1756 väl känner till kiplingen av killingar, som han kritiserar. Det vore bättre att låta ungdjuren gå för sig själva i någon hage och inte behöva följa getterna. I detta sammanhang ger han en förklaring av termen "kippla", som han räknar till de obekanta ord, som tarva en sådan: "detta sker med en sticka som är hwässad i bågge ändar, hwilken sättes i munnen på Killingen och fastbindes med et segelgarn öfwer hufwudet på honom, då han ej kan di; ty Geten stickes i djufret af den hwassa pinnan, och står

således intet stilla." ⁶¹ Det är inte gott att veta, var Boije inhämtat denna exakta kunskap — kanske var det i Hälsingland. Själv bodde han på Ryds gård utanför Linköping och där har med säkerhet icke vid denna tid förekommit någon kipling av får.

I Östgötalagens Vådamålsbalk stadgas i kap. 31 särskilda straff för den, som "kiplar" en rånad man, när han vill ropa på hjälp ("— — þa kiplaran han — —"). I sitt glossar har C.J. Schlyter riktigt tolkat detta så, att det innebär att lägga munkavle på en människa. Han hänvisar i detta sammanhang till folkspråkets "kippel i bem. af en pinne som sättes i munnen på föl, kidlingar och lamm för att hindra dem att dia".

Till jämförelse kan det vara av intresse att lägga märke till ett finskt ordspråk "Kapu kielen kantimella", ordagrant "kavle (kapu) på tungans gehäng", varmed numera förstås ungefär vad som på

⁵⁷ EU 17.880 (Arwidsson efter P. Berg).

⁵⁸ Övre Dalarnes bondekultur I, 1943, s. 299. Jfr även s. 171, där "kape" eller "kvist" även säges ha använts för lamm.

⁵⁹ EU 17.880 (Arwidsson efter Kristina Samuelsson).

⁶⁰ Ett flertal anteckningar av fru Arwidsson, delvis i anslutning till föremål i Nord. mus.

⁶¹ Säkra rön och påliteliga medel, 1756, s. 155 f., 397.

svenska kallas tunghäfte.⁶² Liknande uttryck förekomma också i några trolldoms-sånger, använda för att hejda björnen. Kustaa Vilkuna anför angående de dihinder för killingar, som ligga bakom dessa termer, en utförlig skildring av I. Martini 1893 från Ruovesi i Tavastland. De äro också kända från södra Savolaks, och Vilkuna noterar ur finska arkiv deras förekomst hos värmlandsfinnarna.

Från skilda delar av Norge känner man i traditionen väl till kävling av killingarna. Särskilt bekant är metoden från Vestlandet. Så finnas flera sådana redskap från Sogn i De Heibergske samlingar, Amla, och från Sunnfjord i samma fylke avbildade och beskrev Gustav Indrebø redan 1918 ett "kiddjævle"⁶³ av den spetsiga typen. Uppgifter om dess användning i Hardanger lämnar Halldor O. Opedal i ett nyligen utkommet arbete; man slutade här att bruka dem omkring 1840.⁶⁴ I samlingarna på Amla finnas "kävlen" också från andra norska bygder, sålunda från Hemsedal i Buskeruds fylke⁶⁵ och från N. Aurdal i Valdres. I allmänhet äro de tillverkade av en. Några väl arbetade sådana finnas också från Skjåk i Gudbrandsdalen; därifrån lämnas den intressanta upplysningen, att om geten vänjer sig vid att bli stungen, borrar små hål i kärlet mitt på, för att försvåra sugningen — mjölken rinner då ur munnen. Denna inventiösa anordning är inte heller okänd i Sverige, där den iakttagits

⁶² Här om och för det följande K. Vilkuna i *Kotiseutu* 1937, s. 144—146, och personliga medd. av honom till förf.

⁶³ *Norsk folkekultur* 4, s. 43.

⁶⁴ *Makter og Menneske* 6, 1948, s. 202.

⁶⁵ Från Ål i samma fylke finnas goda avbildningar både av den trubbiga och den spetsiga typen i *Ord og Sed* 7, 1940, nr 96.

i Lidens sn, Medelpad.⁶⁶ Värdefulla meddelanden om kидkjevlet och andra avskiljningsmetoder på norskt område stå att läsa i en frågelista, som utarbetats av Folkminnenemnda ved Kulturforskningsinstitutet; tyvärr har den först nyligen blivit distribuerad, och jag har alltså ännu inte kunnat tillgodogöra mig de uppgifter, som eventuellt redan inkommit.⁶⁷

I nära anslutning till Norge bör givetvis förekomsten av motsvarande företeelse på Island ses. Þorvald Thoroddson säger, att det tidigare varit ganska allmänt att "kefla lömb" och låta dem gå om sommaren i hagen med mödrarna.⁶⁸ Han hänvisar till att det i klassisk tid tydligen varit ännu vanligare och åberopar den märgfulla episod i Eyrbyggjasagan, där Snorre Þorbrandsson, som i slaget vid Vigráfjördr fått en pilspets genom halsen, svarar sin trugande värd, "att lammen äta trögast, då de äro nykävlade".⁶⁹ Ett lamm försett med dihinder kallades på fornvästnordiska "kefltlamb" och att sätta på pinnen att "kefla" lammet.⁷⁰

Sommaren 1937 antecknade Sigurd Erixon åt mig på ön Skye i de Inre Hebriderna vid Skottlands västkust, att man där ibland satte en pinne i *kalvens* mun för att han ej skulle dia; den kallades "crashcush".⁷¹ Man torde kunna utgå från att fortsatta forskningar på de brittiska öarna komma att lämna flera sådana iakt-

⁶⁶ EU 23.395 (C. H. Tillhagen).

⁶⁷ Tryckt även i *Ord og Sed* 7, 1940. Medd. av prof. Nils Lid.

⁶⁸ *Lýsing Islands* 3, 1919, s. 326.

⁶⁹ *Eyrb.* kap. 45.

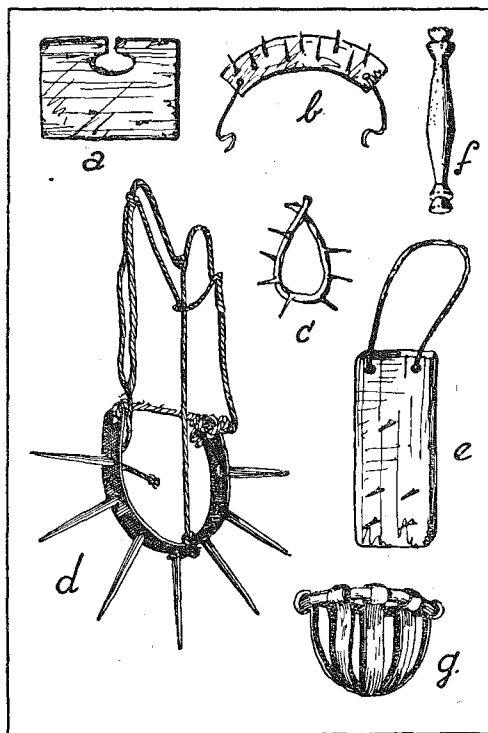
⁷⁰ E. D. Schönfeld, *anf. arb.*, s. 204, 206, 209.

⁷¹ Anteckningen gjordes i Ardored nära Broadford. — Självtog jag samma år i *Museum of Scottish Antiquities* i Edinburgh tre munkorgar, "muzzles used in weaning calves".

tagelser. Det visar sig nämligen, att samma metod och redskap äro kända också i sydvästra Europa, nämligen i Salamanca i Spanien, i delar av Portugal, bild 6, och på Sardinien. Tyvärr har Fritz Krüger, som sammanfört notiser härom, icke klart markerat för vilka djurslag de kommit i fråga.⁷² Men åtminstone vad Sardinien, bild 7, angår, avser den av Krüger citerade Max Leopold Wagner endast lamm.⁷³

Märkligt är att den nu behandlade avväjningsmetoden i dessa delar av Europa kommer i kontakt med en annan, som tjänar samma ändamål.⁷⁴ På bild 6 ses under a) ett brädliknande föremål med en urtagning, som inpassades i näshålorna på ungdjuret, säkert vanligen en kalv. När djuret ville dia, föll apparaten som en klaff ned över nosen. Krüger känner det från ett par håll i Pyreneerna, dessutom från Camargue, bild 8, och Guyenne i Frankrike. Den halvmånformiga typen, sådan den brukades för tjurkalvarna i Camargue, har även använts i provinsen Alentejo i Portugal.⁷⁵

Den ungerske etnografen Béla Gunda, som skrivit en uppsats om olika slags di-hinder, har även ägnat uppmärksamhet åt den lockliknande typen, som han avbildar dels från Ungern, dels också från baschkirerna i östra Ryssland. Enligt Gunda skulle denna typ liksom även den "fönsterformade" vara en innerasiatisk form,



6. Olika slags di-hinder från Portugal, bland dem f), en motsvarighet till "knavern". Efter Fritz Krüger.

6. Different kinds of sucking obstacles from Portugal, f) a counterpart to fig. 2.

som genom folkvandringar spritt sig till Ungern. De generella slutsatser han drar härur kunna emellertid icke upprätthållas, när det visar sig, att den nu berörda formen även uppträder i de västmediterrana länderna.⁷⁶ Så mycket är emellertid säkert, att det här rör sig om en fast typ, som icke gärna kan ha vunnit spridning annat än tillsammans med mjölkningstekniken som sådan. Detsamma gäller dihindret i form av en pinne fäst i ungdjurets mun. Även denna form, som vi ha kunnat följa — om också med mycket

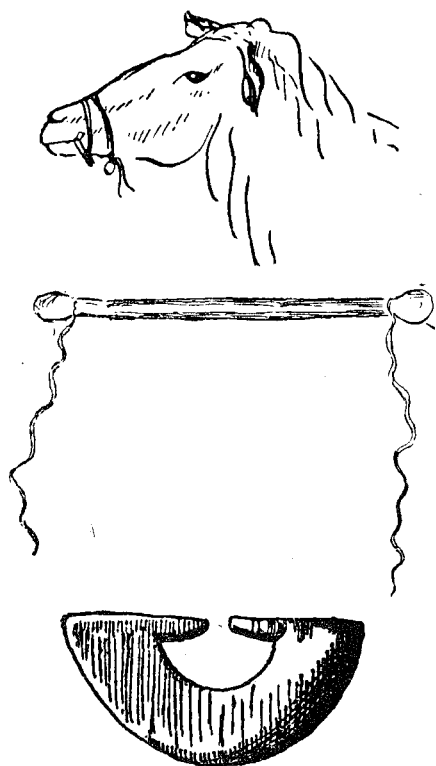
⁷⁶ Asiatische Maulkorbformen in der ungarischen Hirtenkultur, Ethnos III, 1938, s. 8—17.

⁷² Krüger, Die Hochpyrenäen, B. Hirtenkultur, 1935, s. 44 f.

⁷³ Das ländliche Leben Sardiniens, 1921, s. 108.

⁷⁴ Krüger, anf. arb., s. 42 och i Philologische Studien Karl Voretzsch dargebracht, 1927, s. 314. Samma di-hinder avbildas även av C. de Danilowicz, L'art rustique Français: Art provençal, Nancy (1912), fig. 78.

⁷⁵ J. Leite de Vasconcellos i Boletim de Etnografia 2, 1923, s. 40 (med bild).



7—8. Dihinder för lamm. Sardinien. Efter Max Leopold Wagner, samt dihinder för tjurkalv. Provence, Frankrike. Efter Fritz Krüger.

7—8. Sucking obstacle for lamb. Sardinia. Sucking obstacle for bull calf. Provence, France.

glesa belägg — utefter Europas västkust ända upp till de skandinaviska länderna, vittnar genom sin specialisering oförtydligt om att den har enhetligt ursprung. Det är emellertid icke uteslutet, att denna form tidigare kan ha haft en vidare utbredning. I detta sammanhang bör man hålla i minnet, att det funnits också åtskilliga andra dihinder av divergerande slag, som varit i bruk både i Europa och andra världsdelar. På bild 6 ser man några sådana från Pyreneerna, särskilt tagggrimmor av olika slag samt mulkorgen. Sådana dihinder möta vi på många håll

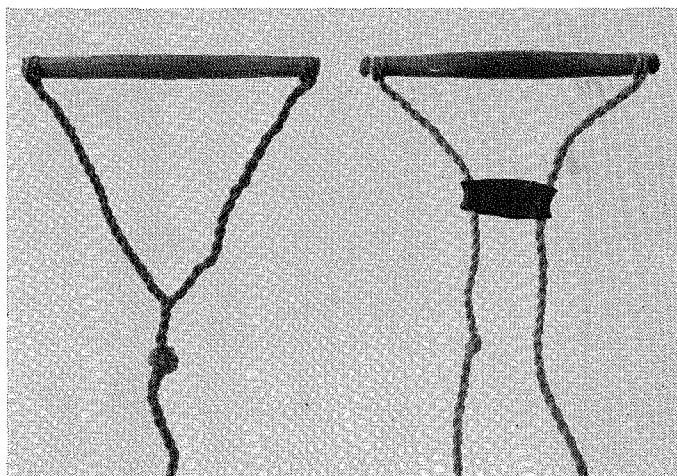
också där de båda mera distinkt avgränsade typerna varit i bruk.⁷⁷ De ha förekommit även i Sverige. Redan Carl von Linné talar 1749 i sin Skånska resa om hur lammen, som gingo i bet med sina mödrar, "hade en *capson* eller grima, som var bunden om nacken och under hakan, dock icke i munnen, men fram öfver nosen stodo spetsiga *Spetor* stälde i korss, med hvilka de stungo mödrarne, då de wille di, och således afstängde sig sjelfwa ifrån mjölken. Somlige brukte til samma ändamål et Igelkotte-skin, och satte det som en kägla på lammens nos."⁷⁸ Fylligare uppgifter finner man hos M. Sohlberg, som såsom alternativ till bruket att föra bort lammen till andra marker, till dess lammen glömt tackorna anger bruket av "käppar pattespedder, som de det kallar, vilka göres (av) ett par pinnar, så att de kunna fästas över nosen på lammet, varigenom lammet hindras dia, ty de 2:ne spitsar av desse pattespedder, som sitter på nosen, sticker fåret i diuret, att det ej låter dia sig. Somliga släboar skaffa sig ifrån skogsbygden skinn av igilkottar eller piggsvin på skånska kallad, men pingssvin av släboen nämnt; av dessa skinn fästas även på lammets nos i stället för pattespedder av träd, som ock sticker fåret och hindrar lammen från att dia".⁷⁹ En annan form för dihinder, som står nära metoden att fästa en pinne i munnen, är att sticka in en liten ring av enkvist eller gran, som vilar över nosen och sedan fastbindes. Så har man gjort på flera håll i vårt land, t. ex. i Medelpad.⁸⁰

⁷⁷ Några kortfattade uppgifter hos Krüger, Die Hochpyrenäen B, 1935, s. 42 ff.

⁷⁸ Skånska resa, 1751, s. 219.

⁷⁹ Anf. arb., s. 399.

⁸⁰ EU 23.335 (C. H. Tillhagen).



9—10. "Knavrar" för renkalvar.
Sorsele sn, Lappland. Nord. mus.
inv. nr 201.635 och 201.632.

9—10. Sucking obstacles for reindeer calves. The parish of Sorsele, Lappland.

Som vi sett i det föregående, var en sådan ring även känd för hälsingeprosten Olof Broman. Metoden är vidare känd från Härjedalen och Norge.⁸¹

Flera av dessa former användas även i andra sammanhang, såsom när det gäller att vänja av föl från att dia ston eller att uppfostra självmjolkande kor. Hithörande redskap innebära emellertid i många fall specialutvecklingar, och det finns knappast anledning att här upptaga dem till behandling.

Av stort intresse är däremot, att lapparna från nordborna lärt sig användandet av dihinderspinnen, som särskilt längre tillbaka i tiden hade stor användning, när det gällde att skilja renkalvarna från korna.

Såsom redan Gustaf von Düben påpekade i sin klassiska bok om Lappland och lapparna, berättar 1600-talsförfattaren N. Lundius om hur lapparna binda en spetsig sticka i renkalvens mun och hur mo-

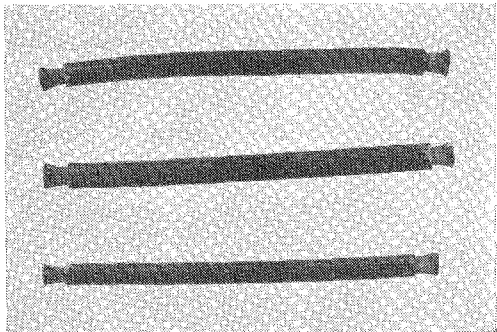
dern, när hon säras av denna, sparkar bort kalven;⁸² även Knud Leem känner samma bruk från den norska Finnmarken. Själv anför han från Sorsele metoden att binda en kavel i kalvens mun, så att den icke kan suga. Det är dock ovisst, om han förstått att det här gäller samma instrument,⁸³ ehuru detta i senare fallet tydligen icke haft spetsiga ändar. En mycket ingående beskrivning över hur det tillgick vid användningen av dessa dihinder ger Sigrid Drake på grundval av Jonas Nenséns anteckningar från lappmarkerna i Västerbotten.⁸⁴ Även Ossian Olofsson kompletterar på några punkter vår kunskap om renkalvsknavrarna, särskilt från fjälltrakterna inom Arjeplog, Sorsele och Tärna socknar. I allmänhet voro dessa knavrar enligt honom längre än killingknavrarna, och formen växlar rätt avsevärt. Han känner emellertid endast sådana, som äro tvära i ändarna. Materialet

⁸² Descriptio Lapponiae, Svenska landsmål XVII, 5, 1905, s. 37 f.

⁸³ von Düben, 1873, s. 74 f.

⁸⁴ Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet, 1918, s. 63 f.

⁸¹ Anteckning av Anna Arwidsson och De Heibergske samlinger: "Holk" från Skjåk i Gudbrandsdalen.



II. Dihinder för renkalvar, "skrova". Jämtland. Nord. mus. inv. nr 79.582.

II. Sucking obstacles for reindeer calves. Jämtland.

är en, torr björk eller rönn, och snörena som fasthålla dem äro tvinnade av ull, ofta blandad med nöthår. Grå, svarta, gröna, bruna, blå och brokiga snören uppträda på knavrarna. I stället för att som på killingknavrarna knyts över nosen, förenas de här med en dubbel tyglapp, bild 9—10. Vad beträffar den geografiska förekomsten av renkalvsknavern är den genom en särskild frågelista från Nordiska museets lapska avdelning känd bland annat från fjällappar och skogsappar i Pite och Lycksele lappmarker samt från fjällappar i Idre i Dalarna. Även lapparna i Vilhelmina i Åsele lappmark företogo några gånger under sommaren mjölkning av renkor, varvid man ett dygn i förväg måste "klova" kalven. I Nordiska museet finnas sådana dihinder från Frostvikens och Ovikens socknar i Jämtland liksom även från Sorsele i Lappland.⁸⁵ Från förstnämnda socken har Levi Johansson i ett manuskript i Nordiska museet utförligt skildrat knav-

⁸⁵ Nord. mus. inv.-nr 4.186—89 (Sorsele), 41.710 (Jämtland), 79.582 (Frostviken), 79.956 (Frostviken), 83.200 (Oviken), 110.989 (Frostviken).

ringen av renkalvarna och mjölkningen av renarna.⁸⁶ Hos lapparna vid Helagsjön i Härjedalen iakttog C. M. Robsahm 1796, hur man alla aftnar lade pinnar av trä i munnen på renkalvarna och band dem med remmar över nacken, så att de inte skulle dia mödrarna. "Fredags- och lördagsaftnar brukas detta ej till restitution för deras tänder."⁸⁷

Allmänt uppges att bruket av dessa dihinder för länge sedan upphört, och som motiv härtill framhålles dels att man inte längre i samma utsträckning mjölkar renarna — detta gäller framför allt fjälllapparna — dels också att knavringen av renkalvarna tog alltför mycket tid i anspråk och att problemet enklare kan lösas genom att instänga dem i en fälla. Måhända ha även andra orsaker kunnat bidra. J. Qvigstad har sålunda efter Arvid Bergman påpekat den smittofara, som var förenad med användningen av dessa pinnar.⁸⁸

Även lapparna känna andra metoder att hålla ungdjuren på avstånd från mödrarna, så framför allt det till synes mycket ålderdomliga bruket att bestryka juvret med renspillning, vilken sedan avtvättades före mjölkningen. Israel Ruong har framkastat tanken, att detta förfaringssätt skulle ha kunnat uppkomma självständigt hos lapparna och vara en indikation på renskötselns lapska ursprung. Man har svårt att följa honom i denna tankegång. Jag känner visserligen

⁸⁶ Sedermera äro anteckningarna i huvudsak publicerade i Jämten 1947, s. 70—74.

⁸⁷ Robsahm-Swab, Resa 1796, 1938, s. 69. — En sådan pinne avsedd för renkalvar finnes avbildad och beskriven från Funäsdalen i Jämten 1932, s. 109. Jfr även T. Tomasson i Svenska lapparnas landsmöte, 1918, s. 94.

⁸⁸ Den tamme rens sykdommer (= Tromsö museums årshefter 59, nr 1), 1941, s. 15.

icke denna sedvänja från nordisk befolkning, men det torde ingalunda ha varit omöjligt, att den i äldre tid brukats även här.⁸⁹ Den är under alla förhållanden icke okänd hos primitivare folk.⁹⁰

Det får anses vara säkerställt, att de svenska (och norska) lapparnas mjölk-hushållning beror på inverkan från nordborna. Detta är uppvisat av den jämförande lingvistik, som praktiskt taget inte funnit en enda härmed sammanhängande term, som inte skulle ha nordiskt påbrå. När den tyske forskaren Hans Findeisen likväl ställt sig avvaktande och skeptisk till detta resultat, ligger det emellertid något tänkvårt i hans mening.⁹¹ Det har nämligen varit omöjligt — knappast heller gjorts några försök — att i detalj påvisa några närmare och bestämda likheter mellan lapsk renskötsel och nordskandinavisk boskapsskötsel. Svårigheterna ha här framför allt legat däri, att den sistnämnda blivit specialiserad i helt annan riktning än den lapska och även att den arbetat under helt andra förutsättningar. Icke minst gäller detta förhållandena i vårt land, och många omständigheter kunna därför tyda på, att kulturkontakten mellan lappar och nordbor i äldre tid framför allt ägt rum i Nordnorge eller norra Finland.

Som bekant har den viktigaste avkastningen av boskapsskötseln i Nord sverige varit smöret, som var det enda som — hårt saltat — med fördel lät sig exportera till andra bygder. Men smöret är som handelsvara sannolikt ett senare inslag. Om inte annat krävde smörexporten ett organiserat handelsutbyte, som förde saltet till produktionsorten. För Norrlands del är det säkert en relativt sen företeelse, som enligt min mening emellertid måste ha fått en av forskningen inte tillräckligt uppmärksammas, utomordentligt stimulerande inverkan på den för våra nordligare provinser så karakteristiska näringsgrenen.

Det kan här vara på sin plats att påpeka, att det finns vissa allmänna likheter mellan renen och fåret, som inte äro betydelselösa, när det gäller att klargöra sammanhanget mellan dessa båda husdjur. Deras mjölkproduktivitet är ungefär densamma, och även laktationsperioden är nära överensstämmande och i sig själv ägnad att framdriva sommarmjölking. Hjordkaraktären är ävenledes i båda fallen framträdande och har tvingat till likhet i skötseln. Liksom renarna kunna fåren på ett primitivt stadium i viss utsträckning tillgodogöra sig gräs och lavararter, även när marken är snötäckt. Inte heller den naturliga flyttningsdriften, som utmärker renen, synes saknas hos tamfåret. Emellertid får man icke förbise, att samma slags dihinder, som vi nu talat om, även kan ha brukats på kokalvar, ehuru metoden i detta sammanhang kommit att försvinna genom den senare utvecklingen.

Det är såsom ett minne från en dylik mera primitiv boskapsskötsel, som den här behandlade metoden att tillgodogöra sig mjölken har sitt givna intresse.

⁸⁹ Geografiska studier tillägnade Frödin, 1944, s. 100. — Ruong har förbisett, att samma sedvänja enligt Fredrik Rode även förekommer i norska Finmarken, Optegnelser fra Finmarken, 1842, s. 237.

⁹⁰ Se t. ex. en notis från bantunegrerna hos H. Kroll i Zeitschrift für Ethnologie 60, 1928, s. 248. — Besläktad är utan tvivel metoden att bstryka jaktredskapet med exkrement för att avhålla det fångade djuret från att bita sig fritt, se t. ex. G. Lindblom, The spiked wheel-trap, 1928, s. 3, och J. M. Cooper, Snares, Deadfalls and other Traps, 1928, s. 37.

⁹¹ Baessler-Archiv 13, 1929, s. 125 f.

Summary

The sheep as a milk-producing animal Notes on the history of primitive cattle-breeding

Sheep-farming nowadays concentrates almost exclusively on the production of wool, meat and hides. Previously, however, sheep's milk also played an important rôle, especially in the production of cheese. The further back in the time we go, the greater has been the use of these products. The author here assembles some comments on this subject from old literature as well as from notes of old traditions from different parts of Sweden. A few notes on the use of sheep's milk especially from Norway are also presented.

As the practice of milking sheep has ceased long ago in most places of the country — it seems to have lasted longest in Northern Jämtland and Southern Lapland — it is rather a matter of difficulty to obtain detailed information on the methods for utilizing the milk. It has not been unusual to separate the lambs from the sheep for a certain part of the day or night, in order to be able to milk the ewes afterwards. In other places it has occurred that the lambs have been placed on an islet, or even removed to quite another place. But other modes of procedure also have occurred. An ancient method, to which the author devotes much attention, was to put a peg, fastened with cords around the horns or in some other way, in the mouth of the lamb, which prevented it from sucking. It could, however, eat grass. Only part of the day and preferably not every day, was the

lamb to wear this halter. The peg could be either blunt-ended or pointed; the latter kind was irritating for the mother. The same arrangement was used also on kids, especially when finally weaning them.

The method just described has been in use mainly in the provinces of Norrland, where it was known in literature as early as the beginning of the 18th century. It has, however, been in use also in certain parts of Dalarna and in Northern Värmland; and has been put into practice in Finland and in several districts in Norway, as well as in Iceland, where it has been known since the Middle Ages.

Quite noteworthy, however, is the fact that the same phenomenon occurs in Western and Southern Europe. The author knows of it from the Hebrides, from Salamanca in Spain, from certain parts of Portugal, and from Sardinia. In South Western Europe this kind of sucking obstacle occurs along with one of quite a different type, a kind of flap, which is fastened in the nasal cavities and prevents sucking when it falls down over the muzzle. Béla Gunda, who is acquainted with this latter device from Hungary and from the Bashkirs, considers it to be of an Inner Asiatic type, which is, however, hardly possible, in view of its occurrence both in Portugal, Spain and South-Eastern France.

As regards the peg-shaped sucking

obstacle it has probably gained ground in connection with the method of utilizing the sheep's milk. There is no reason to believe, that this has not happened, on the whole, in connection with the diffusion of the domesticated sheep. The ancientness of this culture element is also indicated by the fact that the Lapps then have borrowed it somewhere in Scandi-

navia, probably in Finland or Norway. It was used by them on reindeer calves.

In conclusion, the author suggests that sucking obstacles of this and other kinds have earlier been in more general use in the Scandinavian countries and have been employed for cow calves, though more rational methods have made them disappear long ago.

Örtugland

Av Sune Ambrosiani

Redan under vikingatiden, om ej tidigare, fanns i Norden viktenheten mark, som var delad i 8 örar och 24 örtugar. Marken var också en värdeenhetsenhet. Man räknade t. ex. mark havre och mark vadmal. I början av 1200-talet infördes på Själland och i Mälardalen en bevillning, efter vilken krigstjänsten och i förekommande fall avgälden för denna skulle utgå. Bevillningen var lagd på jorden, och enheten inom denna benämndes markland.¹ "Terra unius marcæ in censu" heter det på Själland, men i Mälardalen tillfogas det veterligen icke någon gång "in censu", "i skyld", "i avgäld". I analogi med viktmarkens terminologi var marklandet = 8 öresland = 24 örtugland. Åtminstone för Mälardalens förhållanden var emellertid marklandet en för stor enhet och därför i praktiken ohanterlig. Örtuglandet upptogs därför som den levande bevillningsenheten.

En dylik värdeenhetsenhet bestod ej allenast av åkerjord, utan i denna ingick det även betesmark och skog till den omfattning, att de tillsammans presterade en örtug silver i avgäld. Örtuglandet var således icke en areal utan en bevillningsenhet.

¹ Jfr Erik Lönnroth, Marklandets uppkomst, Scandia XIV, 1941, sid. 103 ff.

Avsikten med denna stora reform för krigstjänstens utgörande i Mälardalen var som för alla dylika att söka ernå en rättvisare fördelning av bördorna till staten. Men endast i det ögonblick, då den just var genomförd, var den så att säga fullt rättvis. Olika faktorer medverkade omedelbart till att nya orättvisor uppkommo. Så t. ex. var jorden bördigare och odlades med gynnsammare resultat i en trakt än i en annan; på sina håll kunde nya arealer sättas under plojen. Det blev en viktig uppgift för konungen att söka avlägsna alla slags orättvisor. Här nedan skola vi närmare diskutera ett par av de åtgärder, med vilkas hjälp man i Mälardalen sökte komma till rätta med problemen.

Från år 1539 finnes en jordebok över Fellingsbro socken i västra Västmanland,² den sista jordeboken före Gustav Vasas kamerala reform för orten. Däri omtalas, att i socknen finnas örtugland, som "gäla" olika. Det finnes sålunda ett örtugland, som gäller 5 marker och som skattar 31 osmundjärn, ett örtugland, som

² Tryckt i utdrag i Axel Garfvé, Fellingsbro sockens historia, Arboga 1904, sid. 38—50; i ytterligare förkortat utdrag också i denna boks andra omarb. uppl., utg. gm Einar Odhner, Arboga 1926, sid. 418—425.

gäller 3 marker och som skattar i översta fjärdingen 30 osmund, i Fellingsbro fjärding 15 osmund, ett örtugland som gäller 2 marker och som skattar 10—12½ osmund, olika i olika fjärdingar, ett fjärde som gäller 1½ mark (12 örar) och som skattar 9—13 osmund, och till slut ett femte som gäller 1 mark och skattar endast 5—6 osmund. Alltså finnes det inom Fellingsbro örtugland med fem taxeringsvärden. Man har således någon gång under medeltiden gått över socknen och granskat de gamla bevillningsenheternas avkastning, taxerat örtuglandet efter deras bonitet och funnit, att rättvisan krävde, att man uppdelade dem i fem klasser.

I Fellingsbro, som sedan gammalt var en bördig bygd med tät bebyggelse, hade man sålunda behov av fem klasser. I andra delar av Västmanland har man dock icke haft behov av så många, utan nöjt sig med ett mindre antal klasser. Om dessa finns ett flertal uppgifter publicerade av landsarkivarien Josef Sandström.³ Docenten Folke Dovring har från Uppland publicerat taxeringsvärden på örtugland som kunna variera från 1 till 15 mark. Inom ett härad finnes det ända till 10 olika värden på örtugland. De handlingar, från vilka Dovring hämtat sina siffror, äro från tiden omkr. år 1540.⁴

Ett markland à 24 örtugland kunde således skatta högst 24×31 osmundar = 744 st. och lägst $24 \times 10 = 240$ osmundar. Sannolikt bestod ett markland aldrig av örtugland av ett och samma värde, utan förmodligen av örtugland av olika vär-

den. Skatten från olika markland måste således i början av Gustav Vasas tid ha varierat betydligt beroende på taxeringsvärdena på de örtugland, som ingingo i marklandet.

Av vad som ovan meddelats torde sålunda framgå, att det i Mälardalen redan före medeltidens slut införts en taxering av bevillningsenheten för krigstjänsten som en ny grundval för utgörande av tjänster och avgälder, således en motsvarighet till guldvärderingen i Danmark. Detta torde knappast ha tidigare observerats i den svenska historiska litteraturen. Utan att på nytt genomgå urkundsmaterialet med uppmärksamheten koncentrerad just på detta problem kan man ej lämna ett ingående svar på frågan, hur gammal denna taxering kan ha varit i Mälardalen. Några antydningar härom skola vi dock här förelägga till granskning.

Först och främst torde det vara klart, att taxeringen måste vara införd i landet senare än den stora organisationsreformen med markland, öresland osv., eftersom taxeringen är baserad på denna. Införandet kan således icke ligga längre tillbaka än den tidigaste delen av 1200-talet. Det kan emellertid inte ha dröjt länge efter den stora reformens tillkomst, förrän man sett sig tvungen att komplettera densamma genom taxeringen. Åtminstone har det skett före 1200-talets slut. Det finnes nämligen ett stadgande i Upplandslagen, av konungen stadfäst år 1296, som bör uppmärksammas i detta sammanhang. Det är flock 21 i jordabalken.

Denna flock rör i stort sett, hur det skall förfaras med underhåll av icke arbetsföra föräldrar, som äro jordägare. I den del, där flocken har intresse för oss,

³ Josef Sandström, Markland och bördsrätt. Till frågan om marklandsuppskattningens uppkomst i Svealandskapen. (Upplands fornminnesförenings tidskrift, bd X, bil. 3.) Uppsala 1927.

⁴ Folke Dovring, Attungen och marklandet, Lund 1947, sid. 79 ff.

lyder den enligt Elias Wesséns översättning: "Då skall han (dvs. fadern) på tinget hembjuda sin jord åt barnen. Vilja barnen taga emot den, då skola de föda honom halvtannat år för varje örtugland i det fall, då örtuglandet är värt en mark rent silver, i det fall att örtuglandet är värt en tredjedel mindre (dvs. $\frac{2}{3}$ mark), skall han hava kosthåll under ett år."

Det torde vara tydligt, att man vid lagens redigering ej kan skriva på detta sätt, om det ej tidigare i lagsagan funnits en taxering av örtuglanden. Om således redan före år 1300 taxeringen ersatte den då ej särdeles gamla uppläggningsen av bevillningen efter markland, är det märkligt att taxeringen kommit så i skymundan under de följande århundradena. I jordeböckerna levde emellertid marklandet kvar som bevillningsenhet långt fram i nyare tid. Först en förordning av år 1634 föreskrev, att ett tunnland med en yta av 14.000 kvadratalnar skulle ersätta öreslandet. Detta senare blev därigenom ett ytmått. Men intill dess hade man icke frångått det medeltida tänkandet, som lever kvar långt fram i tiden. Det finns t. ex. en förordning av hertig Karl av Södermanland,⁵ som stadgar, att ett öresland skall vara 18 stänger långt och nio stänger brett, men om det vore fråga om sämre jord, skulle man såväl på längd som på bredd öka öreslandet med 1, 2 eller flera stänger.

Det öresland, som skulle ersättas av ett tunnland om 14.000 kvadratalnar, kan emellertid icke ha varit samma öresland, som förekom på 1200-talet. Det senare måste normalt ha innehållit en avsevärt

⁵ Sune Ambrosiani, Till diskussionen om äldre tiders mått och mål, Rig 1937, sid. 213; E. Williams i Svenska lantmäteriet 1628—1928, bd 1, Sthlm 1928.

större åkerareal. Det är också samma öresland, som biskop Haqvin Spegel i slutet av 1600-talet syftar på, när han säger, att det gotländska markelejet är vad som på fastlandet kallas för öresland.⁶ Spegel kan ha fått sitt vetande ur muntlig tradition, men möjligen också från gamla jordeböcker, som funnits kvar ännu på 1600-talet.

Man har således haft ett örtugland för tätt odlade bygder, där bonitetsförändringar markerades genom olika taxering, och ett örtugland för sådana trakter, där det fortfarande fanns tillräckligt med obruten bygd, att bevillningen alltjämt skulle kunna regleras genom olika areal.

I vilket förhållande har det under 1500-talet ofta omtalade örtuglandet stått till 1200-talets? Tidigare har ej något material sammanställts för att belysa denna fråga, och som man kan vänta är urkundsmaterialet ej direkt upplysande, ty både mottagare och avsändare hade klart för sig det öreslands natur som avhandlades. Det må dock tillåtas mig att framställa en teori till frågans belysande.⁷

På Albrekt av Mecklenburgs tid liksom på 1420-talet var relationen mellan mark silver och mark penningar som 1 till 8. Då gick det således 192 örtugar penningar på silvermarken. Men i livet gick det

⁶ Haqvin Spegel, Rudera Gothlandica, ed. O. V. Wennersten, Visby 1901, kap. VIII: Om landets skatt; Sune Ambrosiani, Markelej och öresland, Gotländskt arkiv 1942, sid. 120 (obs. not 5!).

⁷ Jfr "Först är vetandes, att huvudskatten av Åsunda härad utgörs efter jordetalet, så att vart markland jord skattar årliga penningar en mark" (undervisningen för Åsunda härad 1543; cit. efter C. I. Stähle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, Historisk tidskrift 1941, sid. 227). Härav framgår, att på Gustav Vasas tid i Enköpingstrakten finns ett markland, som har en bevillning av en mark *penningar* och således icke kan vara 1200-talets markland.

fortfarande 24 örtugar på räkneenheten mark. En utjämning skedde, och öre silver som bevillning blev kallad mark. Det gamla öreslandet blev kallat markland, och ett nytt öresland uppkom i relation till det nya marklandet. Det skulle vara detta yngre öresland, som avsågs i 1500-talets förordningar och som genom 1634 års förordning förvandlades till ett yt-mått.

Det finnes i urkundsmaterialet en betydande mängd uppgifter på vad som vid köp betalats för ett örtug-, öres- eller markland. Ur detta urkundsmaterial har professor Johan Schreiner nyligen sammanställt priser på örtugland i Svealandskapen.⁸ Hans förteckning för år 1382 visar, för att taga ett exempel, följande priser: 4,4 m, 8 m, 8,6 m, 3,4 m, 3 m, 5,2 m, 3,4 m, 4 m, 3 m, 5 m, 6 m, 6,7 m, 8 m, 10 m, 6 m, 6 m. Av dylika siffror sammanställer han sedan medeltal för längre perioder mellan åren 1278—1419. Som vi ovan sett, fanns det i Mälarskapskapen i de enskilda socknarna ett flertal taxeringsvärden för örtugland. Om Schreiners siffror skulle kunna tillerkännas värde, borde man för varje fall åtminstone få upplysning om från vilken socken siffran härstammar, och om taxe-

⁸ Johan Schreiner, *Pest og prisfall i senmiddelalderen. Et problem i norsk historie*. Oslo (Viten-skapsakademiet) 1948, sid. 67 ff.

ringen av det örtugland som sålts. Ett örtugland, som "gäller" 2 mark, och ett som "gäller" 10 mark, kunna omöjligen betalas med samma pris.

När det sedan gäller priser från Gustav Vasas tid, framhåller Schreiner, att denne konung räknat med 2 à 3 mark som vanliga pris på örtugland. Såsom ovan betonats, måste vi för förra delen av 1500-talet räkna med tillvaron av ett nytt öresland (örtugland). Gälla uppgifterna om Gustav Vasas pris det gamla örtuglandet (av örtug silver) eller det nya örtuglandet? Endast kommande undersökningar kunna ge ett tillförlitligt svar på denna fråga.

Av vad som här meddelats torde så mycket vara tydligt, att man ej kan annat än ställa sig mycket skeptisk mot de slutsatser beträffande jordvärden i Mälardalen, som Schreiner ansett sig kunna få fram ur sitt material. Skepticismen gäller som sagt närmast hans siffror från Svealandskapen, därifrån jag hämtat underlaget för min kritik. Det torde dock finnas även andra områden i Norden som genomgått en liknande utveckling som Mälardalen. Så schematiskt som undersökningar i hithörande frågor bedrivits, torde emellertid en förnyad granskning av dokumenten böra ske, innan man får sätta tilltro till Schreiners siffror och slutsatser.

Summary

"Örtugland" — a medieval unit of the tax assessment

At the beginning of the thirteenth century a new army organisation was introduced in Central Sweden. The basis for military service was the tenancy of land.

The unit of the tax assessment was called markland, divided into 8 öresland or 24 örtugland. Before the end of the same century it was in densely populated di-

stricts no longer possible to regulate the assessment by alteration of the areas of the örtuglands. So they were taxed in money after their quality. In some districts there were more than 10 assessments of örtugland.

During the late middle ages the price of silver arose. One mark of silver, which from the beginning had the same value as one mark of money, was now equal to

8 marks of money. In connection with this a new kind of markland arose, which was equal to the former öresland, and also new kinds of öresland and örtugland. Therefore when different prices of örtuglands etc. are referred to — as often happens in the documents — you cannot generalize just as if there were only one taxation of the örtuglands etc.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Ett bidrag till kännedomen om stormakstidens begravningskonst

Av *William Karlson*

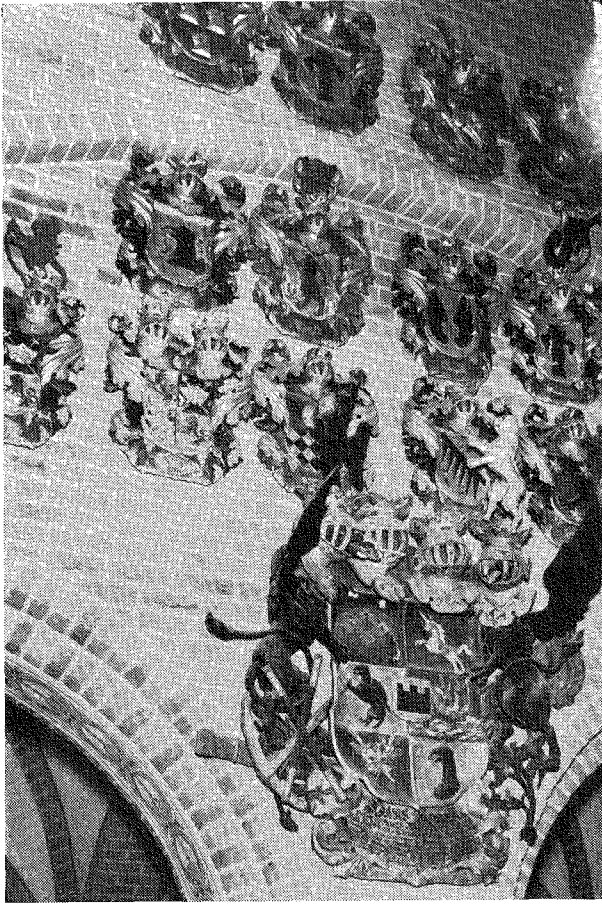
I allmänhet är det så, att man endast genom lyckligt bevarade privata gårds- och familjräkenskaper kan nå full visshet om vilka de mästare äro, som utfört de många epitafier och begravningsvapen samt andra inventarier, som ansågos nödvändiga vid en herremansbegravning under vår stormaktstid och av vilka många alltjämt förvaras i våra kyrkor och minna om hädangångna stormän och deras familjer. De korta meddelanden, som följa här nedan, äro avsedda att i någon liten mån vidga vårt vetande på detta område. De gälla dels Carl Gustaf Wrangels, dels Gustaf Soops begravningsceremonier, vilka båda försiggingo år 1680 och där själva jordfästningen skedde i Stockholm med endast ett par veckors mellanrum. Båda herrarna hade sina egna gravkor i kyrkorna vid släktgårdarna, dit de sedan fördes och där även begravningsrekvisitan fick sin slutliga placering.

Fältmarskalken och riksamiralen greve Carl Gustaf Wrangel, Skoklosters byggherre, dog 1676 på sitt gods Spiker på Rügen men först fyra år senare var man färdig med alla förberedelser och kunde förrätta den högtidliga begravningen i Riddarholmskyrkan, vilket skedde den 21

september 1680. Gravsättningen försigick sedan i det Wrangelska gravkoret i Skoklosters kyrka.

Räkenskaperna för en herremansbegravning, framför allt i de allra högsta rangklasserna äro, när de bevarats i fullständigt skick, mycket omfattande och tillåta en att följa de vidlyftiga förarbetena in i de minsta detaljer. Men av vad man där får lära känna är det allra mesta längesedan borta, förbrukningsartiklar som sorgkläder etc., medan en del av de värdighetstecken som gjordes med avsikt att tjänstgöra som evärdeliga minnesmärken ännu äro kvar och kunna sättas i samband med räkenskapsuppgifterna om deras tillkomst.

Från Carl Gustaf Wrangels begraving finnas räkenskaperna över kostnaden "som giord är på Sahl: Hans Hög Grevl: Excell:s H:r Richsfeldtherrens Lijk". Man finner där allehanda uppgifter om sorgutrustningen i svart, kåpor av pommerskt kläde, hemfört med liktransporten från Rügen och sydda av Stockholmsskräddaren Johan Kämpe för både hästar och kuskar till processionen. Där finns också uppgifterna om det färggnistrande inslag i allt det svarta, som utgjordes av huvudbaneret och de sexton an-



1. Carl Gustaf Wrangels (d. 1676) huvudbaner och anvapen i Sko kyrka, utförda av bildhuggaren Ulrik Beyers. (Foto ATA 1939.)

1. Carl Gustaf Wrangels (1676 gestorben) Hauptbaner und Ahnenwappen in der Sko Kirche, von dem Bildhauer Ulrik Beyers hergestellt.

vapnen, alla skurna i trä, målade i färger, guld och silver och burna på stänger. Om allt detta hade stärbhuset gjort upp kontrakt med bildhuggaren *Ulrik Beyers*. Denna handling tycks nu vara försvunnen, men mästartrens namn är angivet i räkenskaperna. "För hufwudvapnet samt med des ahnor" fick han 800 dlr kmt. För målningen fick målaren *Johan David Weisseler* 600 dlr kmt, likaledes enligt nu försvunnet kontrakt. Dessutom fingo målarens gesäller 13 dlr 16 öre kmt i dricks-pengar.

Fältmarskalkens magnifika kista utför-

des — också den enligt nu förkommet kontrakt — av gördelmakarna *Johan Wulff* och *Carl Muhl*. Priset var 3,000 dlr kmt. Kistan kläddes med svart sammet för 600 dlr kmt.

I processionen fördes utom de i trä snidade vapnen, huvudbaneret och anvapnen, också de s. k. "Lähn Fahnorne", betecknande greve- och friherrevärdigheterna.

Till grevefanan skaffades 21 alnar vitt moarésiden för 189 dlr kmt. Pärlstic-karna *Jakob* och *Fredrik Lowkafwa* broderade grevevapnet för 1.400 dlr kmt. I räkningen heter det vidare: "Till åtskil-

lige sirater som på denna Phanan satte ähre är opkiöpt Guld, Söllfwer, Silke, Jern, tråd, merling och garn kostade i alt" 234 dlr 16 öre kmt. Till garnering omkring fanan hade anskaffats 203 ½ lod guldfransar till ett pris av 1.221 dlr kmt. Slutposterna i räkningen för grevefanen lyda:

"Perlestickerskan Mester Petters (Rolf) hustru, som jemte 7 st. qvinnfolck Ciraterna af Inbunden namn och löfwerk påsatte sampt af frantzarna fastsydd 54: — — Grefwinnan Königsmarkz Laqueij, som hielpte allahanda arbedt på denna Lehnfahna förfärdiga, til en wederkänsell och Discretion gifwit 120: — — Såsom Perlestickerskan med hennes föllie wore här 2 dagar och nätter, altså har man låtit hämta mat åt dem hos kocken Morij sampt af bröd och mehra slijkt köpa låtit kostandes tillsammans för wijn åt samma folcket 5:8 — De andra Perlestickarna har man, emedan de här utj huset ansatte wapnet på Phanan, gifwit penningar til öhl och wijn åth dem af de, som dem hulpit 5:8."

"Friherre Fahnorna" blevo betydligt billigare, delwis beroende på att man i vissa stycken använde redan befintligt material. Räkenskaperna meddela härom:

"Perlestickaren *Petter Rolf* har bekommit för wapnet uthi denne friherre fahna 400: — — Förbemälda wapnet blef satt uthi Sahl: Herr Grefwe Wittenbergs friherrefahna och har man till at giöra et ornament kring samma wapnet låtit förfärdiga en bred gullgallon wägandes 29 ½ lodh 177: — — Samma Perlestickare Rolf förfärdigar också Wapnet utj en annan fahna 200: — — Målaren *Jochim Langmüller*, hwilken förgylte och försillfrade Stengerna samt gaffelstockarne til dhe lehnfanor 120: — — Snickaren *Håkan Lång*, som förfärdigat stängerna til dhe lehnfahnor 120: — — Smeden som beslagit gafflarna 25: —."

Med greve Arvid Wittenberg förhöll det sig så att han dog i krigsfångenskap år 1657, men liket blev ej utlämnat förrän långt senare och kom till Stockholm först efter ett årtionde. Från den för hans räkning beställda friherrefanan bortsprättade pärlstickaren tydligen det

Wittenbergska och sydde på det nygjorda Wrangelska friherrevapnet. Först 1671 jordfästes Arvid Wittenberg i Riddarholmskyrkan.

Riksrådet friherre Gustaf Soop till Stora Bjurum i Västergötland, Mälsåker i Södermanland, Stjernsund i Askersunds landsförsamling, m. fl. gårdar, dog den 30 november 1679. Den 3 december bisattes hans kista i S:t Jakobs kyrka i Stockholm och den 5 september följande år 1680 fördes den i högtidlig och ståndsmässig procession till begravningsakten i Storkyrkan för att därpå gravsättas i eget gravkor i Askersunds landskyrka.

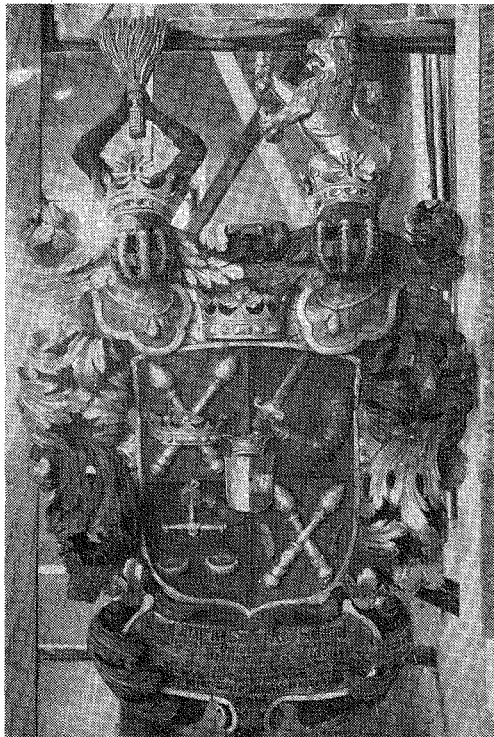
Räkenskaperna för hans hovhållning, som äro så gott som fullständigt bevarade, omfatta också begravningskostnaderna och ge möjlighet till åtskillig inblick i den konstnärliga verksamhet som föregick riksrådets jordafärd. Som Erik Andrén visat motsvarade begravningskostnaden — 4.940 dlr smt — inte mindre än 20.000 dagsverken för en hantlangare vid bygget på Mälsåker. Men här gällde det också en av landets rikaste män.

Av det som tillverkades för begravningen befinner sig ännu i gravkoret i Askersunds landskyrka dels riksrådets kista av koppar med målade vapenserier, dels huvudbaneret och några av de sexton anvapnen.

Under februari månad 1680 uppsatte riksrådets kamrerare Petter Robeck tre olika kontrakt rörande begravningsrekvisita, vilka med sina kvittenser äro mycket upplysande och här återges in extenso.

Kontrakt med bildhuggaren *Niklas Enander* om huvudbaner och sexton anvapen:

"Efter Ordre och anmodan hafwer iagh Petter Roobek oppå Hans Excell:tz Rykz Rådetz



2. Gustaf Soops till Mälsåker (d. 1679) huvudbaner i Askersunds landsförsamlings kyrka, utfört av bildhuggaren Nicolaus Enander. (Foto ATA 1936.)

2. Gustaf Soops zu Mälsåker (1679 gestorben) Hauptbanner in der Kirche von der Landgemeinde von Askersund, von dem Bildhauer Nicolaus Enander hergestell.

och öfwer Gouverneurens, Sahl. Höghwålborne H:r Gustaff Soops Sterbhüus wegnar måst sluta och accordera, medh Bilthuggaren Mest:r Niclas Enander om ett Hufwudbaner och Sexton ahner för Högh bem:te Sahl Höghwålborne Herr Gustaff Soop, hwilket Hufwudbaner och 16 ahner Mest:r Niclas Enander nu straxt Treehundrade medh på det krafftigaste, icke allenäst mycket wähl effter bilt snydare werk och nu för tydhen i bästa bruuk och maner finnes utarbete, vthan dem sedan medh kostelighe fergor, samt Sielfwer och Gull på det bästa sättet utstoffera och bepryda, serdeles Hufwudbaneret som medh fynare Sielfwer och Gull bearbetas måste, så att det aldeles så wähl om icke betre än Sahl. Höghwålborne Herr Erich Flemmingz är giort må blifwa, och det kan wara försvarlighit, effter med gifne

afritningh, och derföre emoth offwanbem:te arbete när det wähl och Redelighen förfärdigat är, till d. 1 May näst kommandhe, som Enander sigh förplichtar aldeles färdigt Lefwerera, skall han Mester Nicolas Enander derföre bekomma i ett för alt Siuhundrade dahl:r Kopp:r M:tt, och på det bem:te arbete så mycket bettre må blifwa giort och till föresagdan tydh ferdigt, bekommer Mest:r Niclas Enander nu straxt Treehundrade d:r KM:tt och dee andre Resterandhe Fyrhundrade d:r Kopper M:tt när arbetet ferdigt Lefwereras, men skulle emoth förmodan Mest: Nicolas Enander ofwanbe:te arbete som lofwat är, icke försvarlighen giöra och till föreskrefne tydh d. 1 May hafwa färdigt, så för obliogerar han sigh all den skada der aff kommer, Sterbhüuset opfylla och betahla, Till yttermehra wisso att detta contract i alle sine Clausuler orygghelighen och fast hållas skall hafwom wy twenne lyka lydandhe förfärdigat och dem medh wære egne Händer och Nampns vnderskrift bekräftat, Datum Stockholm d. 13. February A:o 1680.

Petter Robeck

Nicolaus Enander

Vnderteknat bekemmer migh haffua bekommet aff her Kammereraren peter Rubek trehudera Daller Koper mynt på detta Contract som här medh qveteras

Sthåhålm den 24 februarj Anno 1680

Nicolaus Enander

Detta Contract är migh Rettet betalt medh Råsten 400 daller koppermynt som här medh qveteras

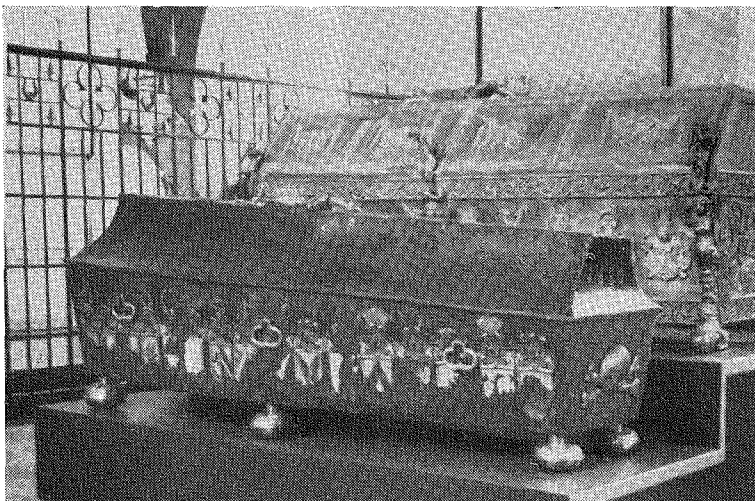
Nicolaus Enander"

Kontrakt med pärlstickerskan *Justina Rhet* om en länsfana:

"Oppå Hans Excell:s Rykz Rådetz och öfwer Gouverneurens, Sahl. Höghwålborne Herr Gustaff Soops Sterbhüus wegnar hafwer iagh Petter Robeck oppå anmodan och effter Höghwålborne Iungfruernes giordhe accord medh Hustru Iustina Rheten detta contract författat om een Lähne Phana för Höghbem:te Sahl. Höghwålborne Herr Gustaff Soop, hwilken Lähne Phana hustru Iustina Rethen för obliogerar sigh her medh på det krafftigaste effter Perlostickare konst mycket wähl aff Sielf:r och Gull utarbete och Bordera effter den afritningh henne gifwen ähr och nu för tyden i bästa bruuk, så att den aldeles så godh och Ryk, som Sahl. Herr Erich Flemmings om icke bättre Men intet sembre giordh blif:r och det kan wara försvarlighit, derföre emot äfwanståendhe arbete, ner det redelighen och wähl af

3. Gustaf Soops kista i Askersunds landsförsamlings kyrka, utförd av gördelmakaren Georg Krüger. Bakom denna synes Johan Oxenstiernas kista. (Foto ATA 1937.)

3. Gustaf Soops Sarg in der Kirche von der Landgemeinde von Askersund, von dem Gelbgieser Georg Krüger hergestellt. Hinter diesem erscheint Johan Oxenstiernas Sarg.



godt Sielf:r och Gull förfärdigat är, till d. 1 Iuny nestkommandhe, som Hustru Iustina Rethen sigh obliogerar aldeles färdigh Lefwerera, skall hon derföre bekomma Ettusent Fembhundra D:r Kopp M:tt, och på det bme:te arbete så mycket bättre må blifwa giordt och till föresagdan tydh ferdigt, bekommer Hustru Iustina nu Straxt Siuhundra D:r Kopp:r M:tt och dee Resterandhe Ottahundra D:r Kopp M:tt när Arbetet Ferdigt Lefwereras, men der emot förmodan Hustru Iustina ofwanbe:te arbete, som lofwat ähr, icke försvarligen gör och till föreskrifne tydh den 1 Iuny ferdigt hafwer, då förplichtat hon sigh all den skada der af kommer, Sterbhuset opfylla och betala, till yttermera wisso och starkare försäringh att alt detta å begge sydor Oryggelighen hållas skall hafwom wy twenne lyka lydande förfärdigat och dem medh våra egne hendens och Namns Vnderskrifft bekräfftat. Datum Stockholm d. 15 Marty 1680.

Petter Robeck

Justina Rheten

Hir auff hab ich empfangen 700 daler cuppergelt

d. 17 Marty 1680.

Justina Rheten

Till fem alnar Canifas att Bordera Lähne Phanan oppå hafwer iag effter Höghwelborne Iungfruer Soopernes befallning bekommet af Cammereraren Robeck fem Dal:r Kop:r Mynt som iag her medh wederbörligen qwitterar. Stockholm d. 20 Marty 1680.

Justina Rhet.

Dee Resterande Ottahundra dahl:r Kop:r M:tt för Lähne Phanas förfärdigande effter Contract är mig af Cammereraren Wälbetrodde Petter Robeck richtig betalte, samt Tjugo fyra dal:r Kop:r M:t som Mählaren fick för afrytningen, hwilket hermedh wederbörligen qwitteres. Stockholm d. 25 Aug: 1680.

Justina Rheten."

Kontrakt med gördelmakaren *Georg Krüger* om kopparkista:

"Oppå Hans Excell:s Rykz Rådetz och Rykz Encke Drottningens Gouverneurs Sahl: Höghwälborne Herr Gustaff Soops Sterbhuis wegnar, hafwer iagh Petter Roobek oppå anmodan och effter Höghwelborne H:r Baron Matthia Soops gjorde kiöp medh Giördelmakaren Mester Georgh Krüger Contraherat om een lykkysta för Höghbem:te H:s Sahl. Excell:e H: Gustaff Soop, hwilken Lykkista Mest:r Georgh Krüger sigh her medh förplichtar på det krafftigaste, mycket wehl aff gådt och stadigt Skyff ell:r taakkopp:r sielfwa Corpus förfärdiga effter den opwyste afrytningh, samt till ornament der ofwan oppå ett Crusifix wydh Hufwudet, Hans Sahl. Excell:s wapen och Titul, wydh föttren dödeskalla och årthahlet, på begge sydorne Sex Handgrep och under bottnen Sex vtarbetadhe knappar, hwilket Crusifix, Wapen, dödeskalla, årthahlet, Handgrep:r och knappar wähl giöras skola och starkt i eldh förgyllas, så at inghen medh skähl skall kunna der på något säya eller tahl ähn det alt

redelighen giordt ähr, derföre emoth ofwanständhe arbete när det redelighen och wehl förfärdigat ähr till d. 16 Aprill nestkommandhe bekommer Mester Georg Krüger i ett för alt Sexhundredhe D:r KM:tt, och på det bem:te Arbete så mycket bettere och wähl giordt blifwa må vndfår Mester Georgen nu Straxt Trehundredhe D:r Kopp M:tt och dhe resterandhe Treehundredhe D:r Kopp M:tt när arbetet ferdigt Lefwereras som låfwat är, Till yttermehra wisso och starkare för säkringh att allt å begge sydor oryggelighen och fast hållas skall, hafwom wy twenne lyka förfärdigat och dem medh våra egne händers och Namns vnderskrift bekräftat
Datum Stockholm d. 18 Marty A:o 1680.

Petter Robeck

George Krüger

Hafwer iag Vndertecknat bekommit af Cam: Robeck Treehundredhe dahl:r Kopp:r Mt: som iag her medh wederbörligen qwitterar d. 19 Marty 1680.

George Krüger

Dee öfrige Treehundredhe dahl:r Kopp:r mt: är mig af Cammereraren per Banco Richtigdt lefwererade och derföre desse 300 D. Kop:r mt: wederbörligen qwitteras. Stockholm d. 28 Augustj 1680.

George Krüger"

Bildhuggaren Niklas Enander är en tidigare i litteraturen ganska väl känd konstnär. Han härstammade från Jönköping men uppger sig ha lärt "Billtsnijderii och Målarekonsten" i främmande land. Han var verksam både som målare och skulptör, som sådan en tid anställd vid amiralitetet. Sina gesällår hade han gjort dels hos M. Carlinus och dels hos Joh. Werner d. y., en av Magnus Gabriel De la Gardies konsthantverkare på Läckö och andra ställen. Han dog 1702. På grund av sitt dubbelyrke blev Enander 1677 av målarämbetet antastad för bönhaseri. Visserligen hade han som svar på en supplik av den 18 sept. 1676 av dåvarande borgmästaren i Stockholm De la Vallée fått det beskedet, att han måste "antingen affstå från Biltsnijdarekonsten och vara uthi målarembetet, eller avstå

från målarekonsten och biltsnidja och vara uthi embete med Steenhuggarne". Det förefaller emellertid, som om magistraten den gången gått emot borgmästarens beslut och givit Enander tillstånd att fortsätta med utövandet av båda sina yrken. Av träsnidaralster, som av den konsthistoriska forskningen tillskrivits honom, kunna bland annat framhållas altartavlan i Allhelgonakyrkan i Nyköping (1674) och altartavlan i Halla kyrka i Södermanland.

På Krügers kopparkista målade *Petter Lindhult* Gustaf Soops anvapen på sidorna i heraldiska färger. Av hans färgräkning kan man se, att han bland annat brukat spanskt grönt och florentinlack vid utförandet av detta arbete. För sitt tillkomstår är kistan fullt representativ, men tiden löpte fort och i jämförelse med sonens, landshövding Carl Gustaf Soop, magnifika tennkista från år 1711 ter den sig nog så enkel och spartansk.

Målarmästaren Petter Lindhult i Stockholm hade de bästa förbindelser med riksrådet Gustaf Soop. Från 1674 till 1680 ledde han den målade dekoreringsen av rummen i riksrådets slottsbygge på Mälsåker, framför allt de många vävtaken i de rum som ej dekorerades med stuck.

I kontraktet med Niklas Enander jämföres det blivande huvudbaneret med friherre Erik Flemings. Denne herre, som på flera sätt var befryndad med Gustaf Soop, hade dött några månader före honom och jordfästes i Storkyrkan samma år som han. En jämförelse med de alldeles nytillverkade flemingska beravningsvapnen låg alltså nära till hands, synnerligast om dessa utförts av samme mästare. Detta är naturligtvis inget avgörande skäl för att man skulle våga sätta Nik-

las Enanders signatur på Erik Flemings huvudbaner. Men om man sammanslår de anförda argumenten med vad en jämförelse mellan de båda vapenserierna ger

såsom konstnärliga produkter, så skulle man måhända kunna drista sig att framhålla en viss sannolikhet i antagandet, att Enander är mästare till båda.

Otryckta källor:

Riksarkivet. Rydboholmssamlingen, VI, Gref Wrangelska documenter a) Likkostnad för greffen.

D:o. Kantzowska samlingen, Gustaf Soops på Mälsåker begravningskostnader.

Tryckta källor:

ERIK ANDRÉN, Mälsåker, ett tessinslott vid Mälaren. Sthlm 1945, sid. 14, 35.

GÖRAN AXEL-NILSSON, Om bild- och stenhuggar-ämbetet i Stockholm under 1600-talet. I Samfundet Sankt Eriks årsbok 1934, sid. 132.

WILHELM NISSER, Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap. Sthlm 1931, del I, sid. 31, 177, 183.

HANS RABÉN, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock. Sthlm 1934, sid. 43, 171 ff.

Zusammenfassung

Ein Beitrag zur Kenntnis der Begräbniskunst des siebzehnten Jahrhunderts in Schweden

Unter Berufung auf einige archiva-lische Angaben erstattet der Verfasser hier einen Bericht über den dekorativen Staat, der in Verbindung mit dem Begräbnis im Jahre 1680 von zwei der Standespersonen der schwedischen Gross-machtzeit, dem Reichsrat Grafen Gustaf

Soop und dem Feldmarschall Grafen Carl Gustaf Wrangel, entwickelt wurde. In den Archiven hat der Verfasser unter anderm die Namen der Handwerker gefunden, die die Begräbniswappen, die Särge u. a. hergestellt haben.

”Skrivareleken”

Efterföljande beskrivning är hämtad ur Ölands södra mots dombok 1677, 13/2, i Göta hovrätts arkiv, där den påträffats av kapten Nils G. Belfrage, Krigsarkivet, som ställt utdraget till RIGs förfogande. Beskrivningen publiceras här oavkortad, då den är av stort intresse genom sin utförlighet och tidiga datering. Att i lekfull form härma predikan och mässa har ofta förekommit, och myndigheterna ha i denna lek anat motsvarande drift med ämbetsmännen i deras utövning. Vid 1800-talets slut förekomma barnlekar, där någon deltagare benämnes länsman el. dyl., men dessa lekar skilja sig från denna beskrivning.

”Angaf befallningsman välbetrodde Wendel Scheib[e]), huru såsom nästfördidne annan dag jul i länsmannen Erik Ullbergs hus är hållen en sällsam lek angående fogdar och skrivvare, begärandes att tingsrätten samma personer, som leken bivistat, noga examinera ville, och hafver bonden Adrian Andersson agerat fogdens person och Olof Börjesson skrivvarens, berättandes befallningsman, att när han strax därefter mötte bonden Adrian och honom tillfrågade, om han är blifven fogde, svarade han, att han hvarken är blifven fogde eller det blifver, viljandes gärna veta, till hvad ända en sådan lek är anställd blifven, förmenandes sådant vara skedt dem betjante till affront och skimpf.

Adrian sade, att julhelgen hafver han med andra hos länsmannen lekt, men ingen fogde däruti nämnt, utan den leken är gammal och i långliga tider här på landet öflig och kallas skrivvareleken, men han ingen nämnt uti leken hvarken fogde eller skrivvare, och gick leken således an, att Olof Börjesson, som

skulle vara skrivvare, gick till spisen och tog ett kol och drog med det åtskilliga streck på en tallrik, gifvandes dem, som i leken voro, hvar sitt namn, den ene kallade han silkesbinnika, den andre hårband, kalkbalja, kalkho, hundehus, snarvacker, klif opp högt i trä och mycket annat sådant, så att hvar fick sitt namn, som i leken tillstådes var, och är den leken uti gamla tider här på landet brukad och ingen betjante till något åtlöje och skimpf utan att fördrifva tiden, på det folket skulle hafva någon rolighet.

Matte Jonsson i Gyngge, som på samma gård med länsmannen, uti hvilkens stufva denne leken lektes, är efter gjord ed å bok och allvarsam förmaning till sanningens bekännelse bevittnade, att han om aftonen satt uti sin säng och hörde på folket, som åtskilliga lekar lekte och ibland andra den leken, som kallas skrivvareleken, hvilken således tillgick, att Olof Börjesson hade en tallrik och kol i handen, hvarmed han gick omkring till alla, som församlade voro, och voro väl tillhopa 70 eller 80 personer, som hade hvar sitt namn, sådana och lika andra, som förmäldt är, och då han icke hvars och ens namn egentligen kunde minnas, fick han litet straff af den, om hvilkens namn han felade, men i leken blef hvarken fogde eller skrivvare nämnd, ej heller den leken någon af landsens betjante uti sitt ämbete ländt till præjuditz och förklening utan att fördrifva tiden med löje, och är denna leken uti långliga tider här på landet blifven lekt. Mera hafver han inte sett eller hört.

Länsmannen Erik Ullberg sade, att leken är i hans hus lekt sådan, som af Matte Jonsson refererad är, och intet förstått, den skulle vara någon till præjuditz skedd, utan han stod i sin kammardörr och på folkets lek litet såg, och sedan gick han in i kammaren och lade sig. Mera vet han intet däraf.

Tiondeinspektoren välb:de Nathanael Fa-

bricius sade, att drängen Per Ersson hafver för honom refererat annorlunda än af Matte Jönsson berättadt är, hvilken på efterfrågan framkom och efter allvarsam förmaning till sanningens bekännelse och gjord ed å bok berättade, att då han om aftonen inkommen var uti länsmannens stufva till folket, som lekte, såg han, att tvenne gingo omkring i stufvan, hvar af allenast den ene hade en käpp i handen, den andre en tallrik med kol, och hade hvardera af folket sitt namn, som förbemäldt är, och skimpherades ingen af öfverheten i leken, och när den som före gick med käppen, tillfrågade hvar och en i synnerhet om deras namn, och de det i hastighet intet kunde minnas, knappade han med käppen några gånger på honom, som tallriken bar. Sedan frågade den, som käppen hade, honom till med tallriken således, huru många oxar hafver jag på min gård, svarade den med tallriken: inga, lort /:reverenter:/ hafver du. Mera hafver där intet passerat, hvarken hafva de haft några längder, räknepenningar eller annat sådant haft för händer, som befallningsmännen med skrivvare pläga på möten hafva. Och den som främst gick, var iklädder sina egne kläder med kullad hatt på hufvudet och käpp i handen och hörde honom intet kallas vid något namn, och var han förmer än den andre, som efter honom gick. Den andre som efter honom gick, hade klädt af sig tröjan och den löst på axlarna hängt såsom en kappa med hög påsatt hatt på hufvudet, hafvandes tallriken med kol i handen, och då den, främst gick, honom som efterföljde,

tilltalte, gick han litet tillbakars men intet på hatten lyfte, och kallades leken skrivvareleken, men han aldrig tillförne sett samma lek lekas, ej heller hafver länsmannen uti samma lek varit intresserad utan allenast stod i sin kamardörr och den påsåg sedan ingick och lade sig.

Tillfrågades nämnden, om de sådan lek tillförne sett? Svarade: att en lek hafver mycket varit i bruk här på landet, som kallas den rike herr Hofvenborg, som således tillgår, att där ock tvenne gå omkring i lekestufvan, den främste med hatt och käpp i handen och kallas den rike herr Hofvenborg, den efter går, plägar se illa ut och kallas fattig Skakelopp, och då han omkring går till dem, som i leken äro, och frågar således, huru många oxar och kor hafver jag på min gård, så berömmar den honom, som han frågar, att han hafver så och så många. Sedan kommer fattig Skakelopp framhvisandes och säger således: Lort /:reverenter:/, hafver han i pungen, och då Hofvenborg det hör, kommer han med sin käpp och knappar på Skakelopps hufvud, som skall honom straffa för det han honom förtalt, och säger nämnden, att denne leken måtte visst vara densamma, som i Gynging lekt är.

Hvarföre såsom nämnden af Matte Jönssons och Per Erssons edeliga berättelse befinner, att den hållne leken i Gynging hafver ingen af öfverhetens betjante tillbragt någon förakt eller skimph, dy kan man ej heller därför någon straffa utan håller skäligt, att allmogen hädanefter med sådane och andre slike lekar afstår."

Zusammenfassung

"Das Spiel des Schreibers"

In einem öländischen Gerichtsbuch von 1677 hat man eine Schilderung eines Spiels getroffen. Es handelt sich um eine Pantomime, die man in den Bauernstuben spielen brauchte und die man „das Spiel des Schreibers“ nannte. Weil es die

Beamte des Landes in der Ausübung ihres Amtes zu imitieren schien, erweckte es den Unwille der Behörden und wurde darum vor den Amtsgerichten gezogen. Die Teilnehmer wurden aber freigesprochen.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

GUSTAF NÄSSTRÖM: *Forna dagars Sverige I—II*. Bonniers, Stockholm 1942, 1948. 379 resp. 363 s., ill. Häft. kr 30:70 resp. 45:50.

Har man själv brottats med problemet om historien och folket — populär upplysningsverksamhet i historiska ämnen — är det ett nöje att läsa Gustaf Näsströms stora kulturhistoria ut ifrån dessa särskilda yrkessynpunkter. Den första frågan i all publicistisk verksamhet är: hur skall jag kunna väcka läsarnas intresse, på det sättet värva dem som läsare för framtiden, för egen del och andras? När det gäller historien är den gamla och breda vägen det patriotiska och floskulösa. Det sättet att skriva populär historia har fortfarande flitiga utövare, mest kanske när det gäller provinshistorien. Men dess tid är ohjälpligt förbi.

Nu får man gå andra vägar. En av dem är att utgå från det vardagliga och livsnära, skildra människorna i dagens möda och kvällens glädje, och därmed egga intresset genom att stimulera till identifiering läsare-föremål. En annan är att ta väl vara på det intresse för det kuriösa, som finns med i varje vetenskaplig nyfikenhet lika väl som i den breda läsekretsens. En väg är också att utnyttja den moderna fotografiska tekniken och människornas genom bildtidningar och planschverk upptränade färdighet att se på bilder.

Det är dessa tre vägar, Näsström valt att gå. De löper parallellt genom hela hans verk. Men boken skulle vara mindre märklig, om han varit en vanlig trafikant. Han har på var och en av dessa vägar förnyat genren. Mest påfallande är detta i fråga om bildmaterialet. Där har Näsström bildat skola redan genom första delen — det har man haft tillfälle att iakttaga i de mellanliggande årens bokproduktion. Det är Näsströms förtjänst, att kraven på enhetlig och tekniskt raffinerad bildteknik i populära böcker stegrats, så att den slappa traditionalismen därvidlag blivit aldeles omöjlig — fast den dessvärre genom förläggar-

sletrian på vissa håll, särskilt hos en del mindre och på en speciell publik inriktade förlag, ännu lever kvar i sin omöjlighet. Denna nya bildteknik har två led. Genom nya kameravinklar, genom nya belysningar och genom att beskära det avbildade föremålet får Näsström och hans överdådige tekniker Iwar Andersson gamla motiv att te sig helt nya. De ständigt åter avbildade föremål, som man nu en gång inte kan komma ifrån i vårt ofta tonftiga föremålsbestånd, har genom flitigt bruk blivit så banala, att den enda reaktionen blir en gäspning. Men här har tråkigheten förvandlats i en ny eggelse, ofta en aning dubbelbottnad men då dess bättre kryddad för en tid, som älskar det dubbelbottnade.

Mot Näsströms metod därvidlag kan man visst resa invändningar. Man har naturligtvis rätt att säga, att han gör våld på konstverket självt genom att stycka det och genom att rycka det ur ur dess sammanhang. Man kan också säga, att denna eggelse endast behövs för dem, som sett nog och som saknar verkligt intresse, men här gäller det att vinna nya intresserade. Den senare invändningen faller dock på den ständigt upprepade erfarenheten att varje ny läsargrupp, varje ny generation, vare sig den läst och sett det gamla eller inte, genast förnimmer banalitetens omisskännliga doft hos det banala. Eggelsen behövs alltså inte bara för att stimulera de gamla läsarna utan också för att vinna nya. Mot den förra invändningen måste man säga, att konstverkets eget fulla sammanhang dock aldrig går att återskapa — utom för forskaren i studiecellen under askes och tålmodigt grubbel och då blott för honom själv eller hans exklusiva granskare. Monumenten är alltid redan våldtagna av tiden själv — brutna i stycken, bleknade, lösryckta ur sitt sammanhang eller införda i helt nya och för dess ursprung främmande. Hela den moderna museala teknik, till vilken Näsström står i tacksamhetsskuld, skulle drabbas av samma kritik.

Det andra ledet i Näsströms bildteknik är

att låta detaljer ur monumenten illustrera söckniga eller högtidliga sammanhang, som de visserligen inte alltid direkt syftat till. Kyrkobygget på sockelreliefen till den stora Örjanen i Stockholms Storkyrka är avsett att åskådliggöra för en analfabetisk allmänhet hjältens förtjänster som kyrkobyggare. Där får detaljfotografiet illustrera just detsamma för en menighet, som visserligen kan läsa men som blivit åno van att lita till bilden. Lösryckta detaljer ur kyrkmålningar och tapiserier, såsom de dukade bordet från Kaga kyrka och Mariakyrkan i Hälsingborg, har aldrig varit avsedda som reportage och måste som alla kyrkliga föremål tolkas under iakttagande av många stilinflytelser och av de särskilda krav, som den kyrkliga kulten och den kyrkliga agitationen ställde. Här blir de reportage, men till det tjänar de också förträffligt.

Det hör till saken att Näsström icke endast förnyar det gamla. Bildvalet är träffat inom ett rikt material, som rymmer hundra nyupptäckter — föremål, som först Näsströms nyfikenhet och Iwar Anderssons lins dragit fram i dagen.

Näsströms vakna blick för det kuriösa yppar sig både i bild och text. Han har själv, som den nyfikne resenär han är, överallt i våra dagars Sverige letat upp det forna och av det forna främst det lustiga, rörande, groteska, dråpliga och typiska. Han har rest i alla landskap och i de flesta böcker. Han har sammanfört böckernas notiser med museernas och kyrkornas föremål. På det sättet har han kunnat ge besked om föremålets funktion men också ge konkretion och verklighet åt dagböckernas och brevens notiser om seder och förhållanden. Svårigheten i genren är att utan alltför mycket pekpinne förvandla det kuriösa till det generella, leda läsaren på vägen från det enstaka eller det burleska till det allmängiltiga eller genomsnittliga — alltså föra det sista och avgörande stycket väg från det roande men oviktiga till det viktiga men inte alltid lika omedelbart roande. Det går bra ibland, så som i reflexionerna över *pompa funebris*. Oftast lämnas läsaren att gå dessa sista steg själv, och det är synd, därför att Näsström hade varit den bästa vägvisaren. Det är en kritikers ständigt återupprepade vecklagan inför de goda författarnas goda böcker: varför har inte just denne författare, som

vet så mycket och som har så vid överblick över materialet, givit mig just de sammanhang och den upplysning, som just jag vill ha. Det är nu mycket begärt! Det är särskilt ett slags sammanhang, jag saknar i Näsströms böcker, de samhällliga och politiska. I vår tid, som vet vad staten betyder i den enskildes liv, borde man bättre än i närmast föregående generation kunna förstå och framställa forna dagars samhälle i dess fulla politiska bundenhet, där allt enskilt liv var en funktion av statens verksamhet.

Det vardagliga och livsnära, födelse, kärlek och död, arbete och glädje, allt detta som är gemensamt för Näsströms ämne och hans läsare, får också största utrymme i den stora kulturhistoriska reseskildringen. I svensk kulturhistoria finns därvidlag en tradition att ta vara på: maten i centrum för intresset! Näsström berättar mycket om gästande europeers häpnad över våra förfäders svalg och dryckenskap och om deras undran över svenskarernas kulinariska allvarsmätnad. Vi som trots ransoneringarna känner vår arvsynd, gärna begabbar den men hellre bedriver den, kan aldrig vara oense om intresseinriktningen. Dess ekonomiska och sociala bakgrund är viktig. Svalget skall kontrasteras mot hungern, överdådet skall ses som en social funktion i ett samhälle av uppkomlingar.

Men Näsström nöjer sig inte med kosthåll och dryckesvanor. Han följer människan från vaggan till graven, ser henne sådan hon ter sig i räfst- och rättegångsprotokoll, i resande främlingars ögon och återspeglad i lagar och förordningar. Själva materialet hänvisar åter och åter till staten och dess verksamhet, genom dess tjänare — domare, diplomater, präster och rackare.

Bägge dessa volymer spänner över vida skeden. Medeltidsdelen rymmer de väldigaste förändringar av det svenska samhället: från heddendom till kristendom, från bondesamhälle till ståndssamhälle och vidare till feodal herremansstat och in över gränsen till den moderna nationalstaten. Den andra delen rymmer reformationens fruktansvärda barbariseringsprocess, nationalstatens hatexcesser och imperialistiska våldsanda, den lutherska dogmatikens formkultur och den också inlånade barockens, bägge endast till nöds skylande en ganska bondsk verklighet, ett samhälle av upp-

komlingar och spekulatörer, och till sist förvandlingen till den byråkratiska syntesen av dogmatik och barock, det karolinska Sverige. Näsströms kulturhistoria är systematisk, men den täcker en tid, full av revolutioner i tät följd, kronologiskt ordnade. Det går aldrig att förena det systematiska och det kronologiska fullständigt. Man kan välja en medelväg, ett både-och, såsom Ingvar Andersson i hans svenska historia. Den är kronologisk men samtidigt systematisk genom att en sida av samhällslivet framhävs för varje tidsskede. Men i Näsströms fall vill jag starkt sätta i fråga, om materialet håller en kronologisk konstruktion, och det redan därför att man för varje del av den systematiska kartläggningen måste välja exemplifieringen från vitt skilda tidsskeden. Materialet från en enda period räcker inte.

I detta ligger en stark begränsning av kulturhistoriens möjligheter, ur vetenskaplig synpunkt sett. Att skildra ett samhällstillstånd med stöd av källor från vitt skilda tider, att ställa domboksnotiser från 1600-talet och folkminnesuppteckningar från 1910 bredvid varandra, att sammanföra litterära källor med föremål från helt andra skeden, att kombinera notiser från 1500-talsbrev med fynd från 1700-talets förra hälvt — det går bra i essäistik men är det också riktigt? På den frågan, den metodiska, ges det skilda svar i skilda vetenskaper inom det historiska området. Den politiska historien är äldst på plan och har den hårdast genomarbetade metodiken. Den har också mycket kort väg till en kärv förkastelse om över äventyrliga kombinationer. Föremålsvetenskaperna har andra metodiska krav.

Näsström framträder inte som vetenskapsman utan som essäist och resenär. Men man får därför inte tro, att han saknar metod. Det är visst inte bara en skicklig författare, som öser ur ett enormt material av iakttagelser. Den ofta något manierade formen får inte dölja, att Näsström är ute i allvarliga ärenden och att han metodiskt prövar sina rön och sorrar sina notiser. Metodiskt står han givet föremålsvetenskaperna närmast. Han har deras intresse för tingens funktion. Han har det slags fantasi, som ensamt kan ge liv åt studiet av döda ting. Och sådana män behövs i en kulturkrets, som till följd av arkeologiens egen

historia i vårt land har ett övermått av meningslöst uppradade ting att plåga resande skolklasser med men också några mönster-gilla moderna museer och framför allt dess-bättre ännu många gamla föremål i enskild ägo som eggelse till intresse för det förgångna i en vidare mening än föremålens — det måttfulla och sakliga intresse för det förgångna, som passar i vår tid, däri helt olik de tider för inte så länge sedan, som av det förgångna helst ville göra ett redskap för politisk agitation, reaktionär eller i varje fall samhällsbevarande i sämsta mening.

Sven Ulric Palme.

SIGURD WALLIN: *Kyrkoinredning för herremän*. AB Skoglunds bokförlag, Stockholm 1948. 225 s., 162 ill. Inb. kr 32:—.

När Sigurd Wallin år 1946 under samlings-titeln "Gångna dagars högrestandskultur" började publicera vittomfattande specialstudier, äldre eller nyskrivna, skapade han en hos oss ny typ av konstpublikation. Den kan karakteriseras som en samling vetenskapligt absolut vederhäftiga ehuru i stilistiskt finslipad form framlagda essäer, icke utan litteraturhänvisningar men framförallt stödda på ett slösande rikt illustrationsmaterial i djuptryck: stora, ofta detaljmässiga fotos som värtaligt kompletterar framställningen. Naturligtvis vore en dylik praktpublicering ej möjlig, om det inte funnes såväl en modig förläggare som ett sedan tretio år starkt upptränat kulturhistoriskt intresse i våra bokköpande bildningskretsar.

Föreliggande volym, den tredje i ordningen, återspeglar det nyvaknade intresse för kyrklig konst som Johnny Roosvals undervisning i Uppsala framkallade från och med år 1905. Sovrade och fördjupade genom åren, framlägger Wallin nu bl. a. ungdomsstudier, t. ex. rörande barocktidens begravningsvapen. På några sidor koncentrerar förf. resultatet av mångåriga forskningarna över svensk *pompa funebris*, där uråldriga föreställningar om "den levande dödes" osynliga närvaro förmåler sig med stormaktstidens dekorativa praktbehov. Essän "Tessinsk sorgeståt" kompletterar denna bild genom utblickar över

kunglig begravningsprakt i Riddarholmskyrkan. Uppsatsen om "Herrskapsbänken" ger en översikt av sedvänjor som går genom seklerna och speglar många drag av svenskt folklynne — ambition och stolthet likaväl som avund och grälsjuka. Om Seglora kyrkas tillkomst på Skansen får vi en auktoritativ skildring av den som bar ansvaret för det maktpåliggande flyttningsarbetet. Fina konsthistoriska undersökningar med allehanda sidoblickar över kultursammanhanget erbjuder kapitlen om ljuskronan från Östra Ryd och "Pintorpafruns gravsilver och silvergåvorna från hennes släkt".

Det mänskliga i dess olika skiftningar, betraktat än ömt, än kritiskt och humoristiskt, skymms aldrig undan i Sigurd Wallins framställning som just därigenom ofta tränger långt utanför den vanliga konsthistoriens eller etnologiens ramar. Hans studie över sjuttonhundratalets prostens Lars Hallman i Blacksta och Vadsbro är en sådan skildring som ej kan etiketteras in under någon vanlig disciplin, som lekande och inträngande på en gång ger människan, tiden, miljön och en rad konst- och kulturhistoriska fakta om kyrkor och herrgårdar.

För fullständighetens skull kan nämnas att boken innehåller ytterligare tvenne essäer. Den ena, en översikt av resultaten av Riddarholmskyrkans under Martin Olssons tålmodiga ledning 1922 slutförda restaurering, följer omedelbart efter Segloraskildringen — Wallins varsamma hand sysslar lika förstående med det storvulna som med det torftiga. Vidare märks en liten fin studie i anslutning till Berndt Notkes Karl Knutsson-statyett på Gripsholms slott.

Mätte Wallin länge få fortsätta sin unika skildringskonst.

Andreas Lindblom.

ERIK LUNDBERG: *Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400—1650.* Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1948. 660 s., 614 bilder, 200 planscher. Häft. kr 48:—.

När Erik Lundberg 1940 utgav sitt stora arkitekturhistoriska arbete Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400 tänkte han sig icke någon fortsättning på de 640 si-

dorna. Men hur det nu var så fick förlaget Nordisk Rotogravyr Lundberg att fortsätta och förlidet år kunde den nya delen, ehuru utarbetad redan 1946, presenteras. Densamma omfattar tidsepokerna 1400—1650 och är ännu digrare i omfånget än den första. Till en början avsågs delen att uppta både sengotik, renässans, karolinsk stil och rokokok, men det befanns snart att allt detta skulle bli så omfångsrikt i en volym, att en uppdelning på två delar vore lämpligare. Den nu föreliggande omsluter sengotik och renässans, den nästföljande skall omfatta karolinsk stil och rokokok. Vi ha följaktligen att vänta ännu en del, varför man kan beräkna att Lundbergs slutförda verk kommer att tillföra vår svenska arkitekturhistoriska litteratur nära 2.000 sidor. Och då Lundberg, lyckligtvis, icke är den som lovar något bestämt i sin produktion kanske vi en gång få uppleva ytterligare en del om 1800-talet och en om 1900-talet.

Jag måste först som sist bekänna, att jag finner Lundbergs nya bok synnerligen stimulerande. Starka reservationer måste visserligen nödvändigtvis antecknas på ej så få ställen, men oerhört impulsivande är det att få vandra igenom svensk arkitekturhistoria i Erik Lundbergs sällskap. Jag tror ej att man i dag kan få en mera generös och synpunktsrik vägledare på en sådan vandring.

Erik Lundberg har haft de bästa förutsättningar för att ge en översikt över svensk arkitektur. Arkitektutbildningen underlättar hans arkitekturbedömande och såsom farande chef för Riksantikvarieämbetets byggnadsminnesavdelning under många år har han kunnat ta i ögonsikte alla de monument och undersökningsplatser, varpå den översiktliga framställningen måste bygga. Självklart är dock att, om ett gott resultat skall kunna nås, dessa avundsvärda förutsättningar måste kompletteras med andra: snabb kombinationsförmåga, omdömesgill sovring av intrycken, osviklig reaktion inför monumentens individuella värden m. m.

I verket Byggnadskonsten i Sverige tror jag man kan säga att Erik Lundberg nått fram till den stil, som bäst passar för hans kynne. Lundberg sätter icke som sitt mål att lösa detaljproblemen. Han är icke någon monumentforskare i egentlig mening. Vridandet och vändandet på en motsägelsefull detalj, om-

prövning av dess gåta ur alla upptänkliga synpunkter, långvarig väntan på besläktade forskningsresultat från andra håll, tålmodsprövande återupptagning av en fråga, från vilken man vilat sig några år — sådant ligger icke för Erik Lundberg. Hans åstundan är att, i behagfull upphöjdhet över "stöttestenarna", tolka företeelserna efter sitt sätt att se och att göra sammanställningar mot kontinentaleuropeisk-västerländsk bakgrund. Framställningen kan icke betraktas som någon handbok över den svenska byggnadskonsten, icke heller, fordringsfull som den måste sägas vara, såsom en populärframställning. Det är onekligen svårt att karakterisera Lundbergs arkitekturhistoriska profil. Det går icke att placera in honom i något fack. Genom de väldiga kultursammanhang han omspanner och de ingående diskussioner han för blir han icke lättläst. Han framlägger ju också härvid ett mycket omfattande primärmaterial, som kräver utförligare behandling. Å andra sidan tycker man ofta att han når fram till sådan klarhet i begreppen att det ej alls är svårt att följa honom. Lundbergs sätt att i flödande ordrikedom direkt och så gott som helt utan tyngande notapparat redovisa sin uppfattning måste ur vetenskaplig synpunkt bli äventyrlig. Framställningen kommer i hög grad att bygga på intuition. Av vad som här sagts framgår att Lundbergs arkitekturhistoriska författarskap ofta måste karakteriseras som subjektiva värderingar. Härav följer att det ur kritiskvetenskaplig synpunkt ligger stor makt uppå att läsaren verkligen har klart för sig Lundbergs arbetssätt och hans forskartyp. Läsaren måste, innan han griper sig an med de digra lundbergska volymerna, ha ställt in sig på att här gäller det att följa en vägledare, som icke har för avsikt att restlöst lösa alla arkitekturhistoriska problem utan som vill redovisa för hur *han* ser utvecklingens gång inom vår byggnadskonst. Man blir benägen att karakterisera Lundbergs översikter över den svenska arkitekturens form- och utvecklingshistoria som vår byggnadskonst sedd genom ett temperament.

Otvivelaktigt kommer Lundbergs framställningssätt mången kritiker att betänksamt skaka på huvudet. Med rätta kan anses att en sammanställning av utvecklingen är omöjlig

så länge uttömmande monografier över monumenter icke föreligga. Men skulle man vilja undvara Lundberg? För min personliga del måste jag säga att vår arkitekturhistoriska litteratur vore fattig utan honom. Hans eminenta kunnighet kan förmodas komma till sin rätt först med de uttrycksformer han valt. Och så oerhört rikt är det synpunktsbestånd Lundberg levererar och så mångfacetterat hans ställningstagande till de skilda problemen att den svenska arkitekturhistoriska diskussionen i hög grad tillförs näring genom honom.

Det är också i stor omfattning till föga eller ej alls utforskade områden författaren för oss. Som exempel kan nämnas penetreringen av det senmedeltida kyrkorummet, den gotiska blomningstidens mycket högtstående och rika valvarkitektur. I hög grad karakteriseras våra än i dag befintliga kyrkointeriörer med deras raffinerade dekorativa skrud av denna tids formspråk, något av det mest ädla i vår inhemska byggnadstradition. Analyserna sekunderas av ett utsökt bildmaterial, som enbart detta tacksamt mottages av forskningen. Nya synpunkter, baserade på ingående studier utförda av författaren själv och ett antal medforskare, vilka reservationslöst låtit honom taga del av sina ännu ofta opublicerade resultat, lämnas på Vasarenässansens arkitektur, sådan den kom att framträda under Gustav Vasa, Erik XIV, Johan III och Karl IX. Överraskande för Lundberg har varit den redan i Gustav Vasas Vadstena konstaterade *franska* orienteringen, en orientering som, tvärt emot vad som framkommit i det "holländska" Danmark, med bekräftande undantag löper som en röd tråd i svensk arkitektur århundraden framåt. Uppsala domkyrka nämnes som en tidig exponent på samma företeelse. Här hade också kunnat nämnas Kalmar äldsta slott, som enligt Martin Olsson i vissa detaljer uppvisar fransk gotik av med Uppsalakyrkans besläktat slag. Senvasatidens kyrkliga byggnadskonst, i synnerhet sådan den kommer till uttryck i tornspirearkitekturen, visar sig ha haft avgörande betydelse för den senare utvecklingen.

Från senrenässansens sista skede, förstadiet till den karolinska epoken, då den svenska slotts- och herrgårdsarkitekturen når sin

fulla mognad, betonar Lundberg med skärpa ett namn, som han tillmäter en ytterst viktig roll, nämligen Simon de la Vallées. Karling har visserligen tidigt understrukt den förste de la Vallées betydelse, men Lundberg är benägen att ytterligare skärpa vitsordet. Det kan vara av intresse att citera Lundbergs omdöme om den nämnde arkitekten, som tyvärr kom att sluta sin lovande bana så hastigt: "Åtskilligt av vad vi ha skäl att betrakta såsom svensk byggnadsmässig herrgårdstradition går tillbaka på honom och de fem eller sex innehållsrika år han tillbragte här i landet. De karolinska arkitekterna utnyttja i största utsträckning arvet efter honom och skulle förvisso ha valt andra vägar om ej den solida grunden redan varit lagd."

Sedd mot det väldiga material den nya Lundbergsvolymen presenterar kan det synas skäligen snävt att icke mera ingående uppehålla sig vid alla de företeelser den behandlar. Men jag har velat främst framhålla de grunder, efter vilka man enligt mitt sätt att se bör bedöma Lundbergs verk: författarens *personliga* helhetssyn, hans frånträdande av den djuplodande monumentdissektionen, som han överlåter åt dem som specialiserat sig på de enskilda byggnadsverken och tidsavsnitten. För en kritisk granskning av Lundbergs *Byggnadskonsten i Sverige* fordras en hel serie sakkunniga. Det kan vara på sin plats att understryka hur angelägen Lundberg är att framhålla av hur avgörande betydelse för hans ståndpunkttagande diskussioner med kolleger, som utbildat sig till specialister på skilda monument och epoker, varit: Tord O:son Nordberg, Bertil Berthelsson, Per Olof Westlund, Göran Axel-Nilsson, Monika Rydbeck m. fl. Aug. Hahrs, Gerda Boëthius', Martin Olssons och Sten Karlings arbeten, bl. a., framstå också i särskild grad som betydelsefulla för den uppnådda helhetssynen.

I Erik Lundbergs arkitekturhistoriska författarskap skönjes ofta en stark åstundan att slutgiltigt nå fram till vad som är svensk tradition. Lundberg röjer, medvetet eller omedvetet, ej sällan i sin framställning en omisskännlig beundran för fädernas smak, skicklighet och formanpassningsförmåga i arkitektoniska ting. Lundbergs vägledning framstår därför, om medvetet eller omedvetet är fortfa-

rande svårt att säga, ej sällan som en rekommendation för vad han anser mest äkta och värdefullast i den svenska byggnadstraditionen, med andra ord de former som enligt hans uppfattning både ur funktionell och estetisk synpunkt passar oss bäst. Verket *Byggnadskonsten* i Sverige framträder i berörda hänseende lidelsefritt, men det blir genom sina värderingar till ett instrument att precisera inhemska drag i svensk byggnadstradition.

Med sitt ovan karakteriserade framställningssätt — att gå till syntes innan de grundläggande monografierna utgivits — får självfallet Erik Lundberg vara beredd på vissa offer: hans översiktsskildring måste ställvis inom en ej alltför avlägsen framtid bli förlagd. Men detta öde äro ju, när allt kommer omkring, naturnödvändigt alla publikationer av besläktad art underkastade. Någon *måste* framträda och redovisa sin helhetssyn.

Nils Sundquist.

Jernkontorets Historia del I. Grundläggningstiden. Minnesskrift utarbetad av BERTIL BOËTHIUS och ÅKE KROMNOW på uppdrag av Jernkontoret till erinran om dess tvåhundraåriga verksamhet. 1747—1947. Stockholm 1947. 623 s., 31 ill.

Fullmäktige i Jernkontoret 1747—1947. Jernkontorets medaljer. Bilder och anteckningar på Jernkontorets uppdrag sammanställda av GUSTAV LAGERSTRÖM och HELGE ERICKSON. Stockholm 1947. 120 s., ill.

Boëthius' och Kromnows stora volym om Jernkontorets historia fram till det kritiska året 1766 kan inte sägas vara lättläst. De för svensk ekonomisk historia centrala ämnen, som här upptagits till behandling, äro i sig själva inte lättillgängliga, och bokens framställning och disposition syfta ej till att popularisera. Därtill kommer en ganska stor utförlighet. Författarna dröja ofta vid referat av icke utförda projekt. Detta är naturligtvis i och för sig alldeles riktigt; valet mellan olika till buds stående vägar kan endast på detta sätt riktigt bedömas. Men av någon anledning är

studiet av utförda planer icke nöjsamt. Som Jernkontorets historia nu är skriven vänder den sig i första rummet till fackfolket, historiker av olika slag. Men sannolikt skulle även de flesta av dessa ha känt sig tacksamma för en och annan sammanfattande återblick över utvecklingen under något längre skede. I den nu föreliggande volymen finns varken personregister eller notapparat med källhänvisningar. De komma emellertid i en senare del.

Järnets betydelse för Sveriges ekonomi var under äldre tider så utpräglad, att reglerande åtgärder från statens sida tidigt ansågos nödvändiga för att driva fram största möjliga lönsamhet. Statsingripandena togo sikte på högre förädling (stångjärn i stället för osmund), större sparsamhet med skogen med ty åtföljande placering av nya stångjärns-hammare utanför de gamla bergslagera samt — för att begränsa exporten, vars ökning befarades trycka priserna — en smidesbegränsning med de olika brukens årskvantiteter fixerade.

En annan huvudfråga, kreditgivningen, lämnade staten åt näringsidkarna själva att klara upp. För detta ändamål behövde de en gemensam organisation, vilken efter fleråriga debatter i Stockholm och ute i landsorten — fackliga sammanträden började redan nu bli vanliga i vårt land — år 1747 tog slutgiltig form i Jernkontorets gestalt. Över Jernkontoret bestämde i sista hand deputerade ombud, "brukssocieteten", som årligen sammanträdde men under mellantiderna lämnade affärerna åt fullmäktige, en synnerligen mäktig styrelse, ofta med betydande inslag från det politiska livets män. Väsentligast för samtiden tycks ha varit att få bort den utländska kredit, som lämnades de svenska grosshandlarna och via dem till brukspatronerna. Många utvägar hade diskuterats för att råda bot på förhållanden, som allmänt ansågos medföra att prissättningen ytterst kom att vila i utländska händer. Påfallande länge framträdde i diskussionen finansieringsprojekt, vilka hade sitt ursprung i de vågsedlar, som under den görtzka perioden lämnades på vågfört järn och vilka fingo karaktär av lagligt betalningsmedel. I den förberedande debatten spelade ett förslag av den ledande nationalekonomiske författaren i Sverige under frihetstiden, Anders

(Bachmansson) Nordencrantz, en synnerligen uppmärksam roll. Denne såg i grosshandlarna naturliga fiender till järnhanteringsmännen och ville eliminera dem ur järnhandeln. Detta blev icke fallet och bl. a. på grund härav blev Nordencrantz en utpräglad fiende till Jernkontorets kommersiella principer. Den ordning för kreditfrågans lösning, som man stannade vid år 1747, innebar att en avgift från järnägarna användes till att betala räntan på de banklån, som beviljades vågfört järn och vilka gjorde det möjligt för ägarna att vänta med försäljningen tills de kunde erhålla ett acceptabelt pris. Dessutom gjorde utskickade ombud — brukspatroner eller i övervägande antalet fall storköpmän i Stockholm — stödköp på de stora marknaderna i Kristinehamn och Karlstad och bildade därigenom en prishöjande motvikt till de här tidigare dominerande göteborgsköpmännen. Jernkontoret sysslade emellertid även med andra för sin näringsgren nyttiga ting, såsom t. ex. teknikens förbättring. Vid sidan om redogörelsen för kontorets verksamhet finner man i det stora verket många tidskaraktäristiska förhållanden ingående belysta, såsom partipolitiken, växelaffärerna, inflationens verkningar, de nationalekonomiska modeteorierna, bergshanterings personförhållanden etc. Framställningen brytes mitt i en spännande situation. Mössorna ha segrat vid 1765 — 66 års riksdag, Jernkontoret har med stora svårigheter lyckats avvärja livsfarliga angrepp från talrika fiender, deflationskrisen, som skulle medföra så svåra följder för bergshanteringen, har just börjat. Man avvaktar med iver fortsättningen på detta mycket värdefulla och i flera avseenden grundläggande arbete.

Samtidigt med detta har en särskild publikation, den ovannämnda porträttmatrikeln över Jernkontorets fullmäktige med dess lysande rad av namn från politikens och företagarnas värld kommit ut jämte en historik över dess medaljer. Den senare har huvudvikten lagd på omsorgsfullt utarbetade förteckningar över innehavarna av de olika skådepenningarna, vilka avbildats i goda reproduktioner (jfr om medaljen av 1751 även de rikhaltiga uppgifterna i historien s. 320 ff.).

Nils Ludvig Rasmusson.

PETER A. MUNCH: *Landhandelen i Norge*. Halvorsen & Larsen Forlag, Oslo 1948. 193 s., ill. Häft. N. kr 35:—.

Detta arbete av den norske sociologen P. A. Munch förtjänar uppmärksamhet främst på grund av författarens goda grepp på sitt ämne. Det är sålunda icke blott en på norsk material fotad framställning av de tämligen välkända förhållandena mellan stads- och lanthandel i äldre tid och av utvecklingen fram mot friare handel under 1800-talet. Det är också en klar redogörelse för vad som orsakade detta skeende och vilka faktorer, som möjliggjorde dess fortsatta förlopp, främst transportväsendets förbättring med en vidgad och förbilligad varudistribution som följd samt — delvis sammanhängande därmed — industriens spridning till landsbygden, vilket gav upphov till en utanför självhushållet stående kundkrets. Här pekas särskilt på betydelsen av järnvägsanhalter och tilläggsplatser i sjötrafiken såsom handelsplatser före bilismen, och författaren framlägger intressanta siffror rörande dessas utveckling från den äldre typen med huvudsakligen allroundaffärer till en senare mer stadspräglad grupp, där specialaffärerna dominera. Det är alltså en parallellföreteelse till motsvarande specialisering tidigare inom städernas handel och hantverk. Den mångsorterade lanthandeln i gammal mening skjuts härunder alltmer ut i periferien. Jämförelsen mellan orter med och utan järnvägsförbindelser är slående.

Största intresset knyter sig emellertid till kapitlet om den nya socialgruppens, lanthandlarnas, sammansättning och förhållande till sin omgivning, den ännu i gamla former och i den gamla tidens idévärld levande bondebefolkningen. Författaren urskiljer här två huvudgrupper. Den äldre kategorien av handelsborgare och privilegierade lanthandlare stod genom sin härkomst, utbildning och ekonomiska standard i viss mån utanför bygdemiljön och kom därför ej att få samma betydelse för samhällets omgestaltning som den senare gruppen av handelsmän, ofta kommande från den egna bygden. Dessa intogo en mellanställning, även i de fall de ekonomiskt kunde tävla med sina företrädare. Handelsboden såsom bygdecentrum och lanthandelns

roll vid införandet av nya kulturelement har ju också ofta betonats. Samtidigt var denna grupp genom sitt mera personliga förhållande till befolkningen utsatt för ett starkt socialt och ekonomiskt tryck. Kundernas fordringar på personliga tjänster och omfattande kreditgivning voro stora och måste kompenseras med en prissättning, där dock konkurrensen inom yrket satte snäva gränser. Först då bönderna i och med den icke jordbrukande befolkningens starka ökning i större utsträckning själva blevo säljande part lättade detta tryck och handeln kunde bedrivas på mer rent kommersiella grunder. Denna utveckling är ju ännu inte avslutad.

Allt detta är väl icke nytt. I den av författaren citerade svenska motsvarigheten, *Bilder ur lanthandelns historia* (1943), finns åtskilligt härav påpekat i de av Hedin och Ejdestam skrivna kapitlen, men den norska boken ger en samlad och systematisk översikt av de stora huvudlinjerna på ett mycket stimulerande sätt. Den är dessutom utmärkt illustrerad, delvis med foton från författarens egna fältarbeten. Stilen är lättflytande, men kan stundom förleda till säregenheter såsom i utläggningen om "liberalismens kommersiella livsinställning" och liknande. Det sentida organisationsväsendet inom landsbygdens handel beröres icke, ej heller i nämnvärd grad skiftningsarna i lanthandelns varubestand genom tiderna.

Gösta von Schoultz.

CARL-RUDOLF GARDBERG: *Boktrycket i Finland intill freden i Nystad*. Helsingfors 1948. 396 s.

År 1930 beslöt Helsingfors grafiska klubb att föranstalta om utgivandet av en utförlig historik över det finska boktrycket, som skulle föreligga till trehundraårsjubileet av grundandet av det första tryckeriet på finsk mark 1942. Man vidtalade bibliotekarien vid Helsingfors universitetsbibliotek H. Nohrström, men denne dog tyvärr redan 1939, varefter uppdraget gick till bibliotekarien vid Åbo akademis bibliotek Carl-Rudolf Gardberg. På grund av kriget blev utgivandet försenat och först nu föreligger den första delen av det planerade arbetet. I stället utkom till jubileet

en översikt över det finska boktrycket under 1900-talet.

Redan genom denna del, som dock håller sig till den äldre tidsperiod, för vilken tidigare bibliofilt inriktad bokhistorisk forskning hade så gott som uteslutande intresse, har Finland först bland alla de nordiska länderna fått en allsidig och utförlig framställning av sin typografiska historia. För Sveriges vidkommande finnes ju, utom Collijns kortfattade historik över tiden till 1600-talets slut i Dahls bibliotekshandbok, fortfarande endast den 1883 utgivna Klemming-Nordins boktryckerihistoria, som dels uteslutande befattar sig — som titeln anger — med boktryckeriernas och ej med boktryckets historia, och som dels grundar sig på ett mycket begränsat och ensidigt urkundsmaterial. Däremot finnes för tiden till 1600 ett enastående material för en historisk framställning i Collijns storartade bibliografi. Förhållandena äro ungefär desamma i Danmark, där man visserligen icke har någon motsvarighet till Klemming-Nordin, men där Lauritz Nielsen i viss mån spelat samma roll som Collijn i Sverige. Denne har också skrivit en utomordentlig historik över den danska bokkonsten, där han dock huvudsakligen behandlat den icke-typografiska dekoren. Norge äger överhuvudtaget icke någon historik över sin boktryckarkonst.

Det är med stor glädje man konstaterar, att, när Finland beslutade att ge sig in på ett så stort och omfattande arbete, man också fann en man, som kunde genomföra det på ett fulländat och slutgiltigt sätt. Gardberg ger icke endast en utförlig framställning av de finska boktryckeriernas yttre historia, grundad på en noggrann genomgång av tryckt och otryckt urkundsmaterial. Han behandlar även den äldre boktryckstekniken och boktryckarnas arbetsförhållanden, visserligen av förståeliga skäl huvudsakligen på grund av undersökningar rörande andra länder men illustrerade av de tyvärr ytterst fåtaliga bevarade notiserna om förhållanden i Finland. Han ger slutligen också en framställning av själva den typografiska bokgestaltningen. Här rör han sig på tämligen jungfrulig mark, eftersom den tekniska och konstnärliga sidan av den boktryckshistoriska forskningen tidigare varit mycket försummad.

I handböckerna finner man genomgående sextonhundratalet betecknat som en förfallsperiod i boktryckarekonstens historia. Gardberg vänder sig mot denna uppfattning och påpekar att den delvis grundar sig på en bristande förståelse för barockens stilideal, att man alltför mycket fäst sig vid användningen av de dekorativa elementen och därvid bortsett från den "yrkeskunnighet och omsorg, varmed 1600-talets sättare behandlade boktryckets grundläggande element, typerna, vid planläggning av titelblad och textsats".

Nu gäller väl de hårda omdömena om sextonhundratalets typografi i första hand Tyskland, där de olyckliga tidsförhållandena lade hinder i vägen för en högtstående typografisk konst och där man heller icke finner någon enda framstående boktryckare under denna tid. Däremot gäller de icke — eller i varje fall icke i samma grad — de andra europeiska länderna. Vad Sverige beträffar hade vi faktiskt vid denna tid den typografiska guldålder, som i sydligare länder kom hundra år tidigare. Liksom beträffande andra kulturströmningar låg vi här efter vår tid och vi finner icke heller här några exempel på den typiska barockboken med sin överlastade dekor förrän alldeles i slutet av århundradet. E. von Rath påpekar också i Milkaus bibliotekshandbok, hurusom just den svenska typografin under 1600-talet intager en mycket framstående ställning.

Vad som här sagts om Sverige gäller naturligtvis även om Finland. Dock hade trycket där "som helhet prägel av att ha kommit till i en avlägsen landsända, där den ekonomiska och kulturella jordmänen var alltför karg för att kunna alstra en i yttre och inre mening rikare litteratur".

Den första perioden av Finlands boktryckarhistoria fick ett tragiskt slutkapitel. Av de tre existerande boktryckerierna förstördes gymnasietryckeriet i Viborg 1710, när staden intogs av ryssarna. De övriga, Akademitryckeriet och Gezeliernas boktryckeri i Åbo, fick tre år senare, inför det ryska hotet, i hast överföras till Stockholm. Därmed var den finska boktryckarkonsten för en tid förintad och endast den egendomliga Pälkene-abcboken, som av den olycklige Viborgsboktryckaren Daniel Medelplan 1719 trycktes med hjälp av

utskurna träplattor, står som en förbindelseled till den senare utvecklingen och som "ett gripande vittnesbörd om krigstidens nöd och om den fasta viljan att trots allt hålla bildningsarbetet vid liv".

Gardbergs arbete uppträder även under formen av en akademisk avhandling, ventilerad vid Åbo akademi. Boktryckarkonstens historia tillhör icke de vanliga akademiska disciplinerna, utan får väl anses tillhöra vad som en tid med en dubiös term kallades "biblioteksvetenskap". Om denna vetenskap skrev H. O. Lange i Dahls bibliotekshandbok, att, när man träffar på denna term, "saa bör man icke lade sig imponere. En saaden Videnskab existerer icke". Detta är visserligen sant, om man med vetenskap menar ett enhetligt system av kunskaper. Biblioteksyrket är i första hand av teknisk-administrativ art, men fordrar också av sina utövare, åtminstone i de stora biblioteken med äldre bestånd, kunskaper i handskrifts-, boktrycks- och bibliotekshistoria. Vad den tekniska och administrativa sidan beträffar, kan den visserligen icke räknas till de rena vetenskaperna, men varför skulle bibliotekstekniken och biblioteksadministrationen icke kunna göras till föremål för en vetenskaplig behandling, till och med i doktorsavhandlingens form, likaväl som andra tillämpade vetenskaper? Vad den historiska delen angår, torde denna väl kunna göra anspråk på vetenskaplighet och torde dessutom just vara ett gebit för åtminstone en viss klass av biblioteksmän. Den doktorerande delen av den svenska bibliotekskåren har så gott som uteslutande fortsatt sina tidigare förbibliotekariska studier. Det skulle vara av stor betydelse för biblioteksyrket om man i större utsträckning vann sina vetenskapliga framgångar inom yrket självt och sökte sina ämnen även inom den här så försummade museala delen av biblioteksverksamheten. Endast härigenom kan biblioteksmännen vinna jämställighet med sina kolleger inom de andra lärda verken, museerna och arkiven. Att detta kan ske inom den nuvarande universitetsramen visar icke blott Gardbergs avhandling utan även andra finska och svenska doktorsspecimina.

Av Gardbergs arbete föreligger även en bibliofilupplaga som dessutom upptager den

lectio praecursoria om Boktryckarhistoriska forskningsuppgifter, som författaren höll vid disputationen.

Carl Björkbom.

RICHARD GOTHE: *Finnkolonisationen inom Ångermanland, södra Lapplanden och Jämtland*. Kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 15-, 16- och 1700-talen. Stockholm 1948. 256 s., ill. Häft. kr 12:—.

Redan under medeltiden torde det ha varit vanligt att man hade finskt arbets- och tjänstefolk på en del gårdar i Sverige, vilket var helt naturligt, då samme ägare ofta hade besittningar på båda sidor om havet. Gruvorna i Uppland och Västmanland ha också utgjort arbetsplatser dit finnarna sökte sig för vintern, men fram mot sommaren återvände de alltid hem för att fullgöra säsongarbetet där. Först på 1580-talet började finnar i norra Tavastland och i Savolaks efterkomma hertig Karls uppmaning och överflyttade gruppvis till mellersta Skandinavien djupa skogar. Strömmen av kolonister var störst i början av 1600-talet. Tydligt hade finnarna en utomordentlig framgång i de orörda skogarna, de förökade sig och hade rikligt med spannmål. Dessa tidigare obebodda barrträdsskogar förvandlades till synnerligen fruktbara odlingsmarker tack vare savolaksarnas speciella svedjebruksteknik. Sättet att först rottorka höga stammar genom att "bleka" och sedan bränna dem i två omgångar åstadkom att de jungfruliga barrträdsskogarna alstrade säd, och yxan, finn- eller gaffelplogen och den höga risharven utgjorde de enkla men synnerligen praktiska, lätta och effektiva redskap vilka fullbordade eldens bearbetning av jorden. Skörderedskapen bestod av skäran och slagan. Av dessa var det endast redskapen av järn, yxan och skäran, som man förde med sig. Finnplogen, harven och slagan tillverkade man särskilt för varje svedjeländ liksom man där också redde sig en ny bostad, en ria eller ett pörte. På detta sätt kunde bosättningen vara mycket rörlig.

Den första motåtgärden från myndigheternas sida inträffade redan 1636. I ett plakat från detta år bestäms att alla "löösdrifware",

som inte voro skattlagda eller vilka bodde "Boolbyer förnär" skulle drivas tillbaka eller placeras i tvångsarbete. Senare gavs det ännu strängare bestämmelser och en avsevärd del av finnarna for antingen frivilligt eller i bajor till Delaware, där de som nybyggare återigen valde sig de ödsligaste barrträdsskogarna till svedjemarker. Dessa trakter anses nu vara så karga att det inte lönar sig att odla dem. Men många av nybyggarna i Sverige hade redan under Karl IX hunnit skaffa sig "torpe- eller nedsättningsbrev" och blivit skattlagda, varför en del av skogsfinnarnas ättlingar bevarat sitt finska språk ända till 1800-talet. I Värmland (Östmarks sn) kan någon enstaka person ännu tala den gamla, intressanta savolaksiska dialekten.

Med stor hängivenhet och flit har Richard Gothe i arkiven sökt dessa inflyttade finnar spår och i form av undersökningar och monografier framlagt dem till forskares och allmänhetens begagnande. Den nu utkomna delen är den fjärde större monografien.¹ I detta verk ger författaren till en början uppgifter om äldre finsk bosättning i Sverige, utvandringens orsaker, kolonisternas hemorter och uppmarschvägar, om torpebrev, frihetsår, skattläggning och om 1636 års stränga plakat mot finnarna och dess tillämpning. Sedan följer bokens huvuddel, den finska bosättningens uppkomst och utveckling inom Ångermanland och Jämtland från 1580 till 1750, sockenvis ordnad, och finnarnas insats vid kolonisationen av södra Lappmarken. Det förnämsta finska bosättningsområdet synes i Ångermanland ha varit Viksjö (Stigsjö sn) och Graninge (Långsele sn). Dessutom framlägger Gothe uppgifter om finska gårdar i följande ångermanländska socknar: Anundsjö, Arnäs, Bjärträ, Bodum, Dal, Edsele, Fjällsjö, Gudmundrå, Helgum, Högsjö, Junsele, Liden, Nordmaling, Nätra, Ramsele, Sidsensjö, Själevad, Sollefteå, Styrnäs, Torsåker, Tåsjö, Ullånger, Vibyggerå, Ytter- och Överlänns. Jämtlands "finnmark" har närmast varit Flåsjöbygden. De sista kapitlen innehålla meddelanden om finsk forntro och om gamla vidskepliga seder och bruk, varefter

¹ Tidigare utkomna: Hassela-finnarna (1942). Från trolldomstro till kristendom (1943) och Medelpads finnmarker (1945).

följer en framställning om det kyrkliga upplysningsarbetet.

Richard Gothe har med sina arkivstudier framför allt gjort en stor tjänst åt den topografiska bebyggelsehistorien, men också etnologer kunna utnyttja hans publikationer. Kanske skogsfinnarnas kulturarv inte försvunnit lika spårlöst som deras språk. Då de försvenskats ha de nämligen inte behövt glömma allt det de tidigare kunnat på finska. Det torde därför inte vara omöjligt att man i folktraditionerna i några av dessa avlägsna bygder skulle kunna påträffa drag som kommit dit med skogsfinnarna.

Kustaa Vilkuna.

MÅRTEN SJÖBECK: *Allmänningen Kulla Fälad. En studie av Hälsingborgslandskapets bebyggelsehistoria.* (Kring Kärran 3, Hälsingborgs museums publikation 1947, s. 7—107, ill.)

Med utgångspunkt från studier över hed- och ängsflorans olika fördelning i nutiden har förf. på basis av lantmäterikartor givit sig i kast med att försöka klarlägga odlingsformernas, bebyggelsens och natursammanhangens beroende av och ingripande i varandra.

Efter att inledningsvis ha redogjort för undersökningsområdets omfattning — huvudsakligen socknarna Allerum, Fleninge, Kattarp, Väsby, Välinge, Farhult, Jonstorp, Brunnby, Raus och Välluv samt Hälsingborgs stad — samt traktens geologiska förhållanden och avvattning följer en beskrivning över bygdens äldre vägsystem, av vilket framgår, att Hälsingborgs viktigaste trafikleder i äldre tid riktade sig mot norr och nordöst. Viktigast var därvid Lagastigen, som spelade en stor roll såsom förmedlare av den primitiva järntillverkningens alster — i övrigt är ju Lagastigens roll såsom kulturspridare omstridd.

Vid jordrevningen på 1650-talet indelades skogen i Skåne i ollonskog, underskog och surskog, vilken indelning bestämdes av den ordning efter vilken skogen skattlades. Ollonskogen, som värderades främst, bestod av ek och bok, underskogen av hassel, björk och andra "små träd" samt surskogen av gran

och tall samt andra trädslag, som ej buro nyttig frukt. Sjöbeck menar, att surskogen omfattade alla i Skåne självsådda trädslag utom lönn.

Vid den skattläggning, som tog sin början under första hälften av 1700-talet, begagnades de tre termerna skogsbygd, risbygd och slättbygd. Det undersökta området sträckte sig från skogsbygden i norr över risbygden till slättbygden i söder. Skogsbygdens sydgräns försköts vid 1700-talets mitt norrut och Hälsingborgslandskapets förvärvskällor base-rades allt mer på risbygdshushållning, dvs. skatter och andra pålagor betalades med de kontanter, som försäljningen av husdjursskötselns produkter inbringade. Biförtjänster erhöles bl. a. genom kalkbränning och fiske.

Med rätta pekar Sjöbeck på att vi icke i första hand få låta en trakts geologiska förhållanden ligga till grund vid bedömandet av de kulturgeografiska förutsättningarna och näringslivets utveckling. Den sena uppodlingen av de goda men ända in på 1800-talet vatensjuka lerjordarna både i nordvästra Skåne och annorstädes visar bl. a. detta.

Förutsättningarna för det västsvenska hedlandskapet, inom vilket det undersökta området faller, voro i främsta rummet gran-skogsgränsen, den stora luftfuktigheten och rikliga nederbörden, lövskogens successiva skövlung på utmarken, betesgången och svedjningen samt den därmed förenade uttorkningen av ytlagret med destruktion som följde. Hedbildningen gynnades av utmarkernas vidsträckta omfattning och bebyggelsens ansamling i byar, utgörande led i århundradens förvärvsliv med boskapsskötsel som viktigaste näring. Den gamla hedens utbredning över urberg, lera och sand såväl över som under den marina gränsen pekar på att människan påverkat hedutvecklingen.

Hedområdena, som således framsprungit ur lövskogsmarker, bildade allmänningarna och fäladerna, och viktigast av dessa var Kulla fälad. Studiet av utångar och ödeångar på Kulla fälad ger dock vid handen, att denna fälad i stor utsträckning bevarade sin karaktär av skogsmark, även om skogen genom betesgång och rovdrift uttunnades eller tidvis försvann. Lövskogen förnyades nämligen spontant i samma stund man reste stängsel och skyddade den för kreaturen. Efter hand

inträngde odlingen på utmarken och genom odlingens expansion förenades de gamla odlingsöarna kring byarna med varandra till det oregelbundna inägosystem, som vid 1700-talets mitt satte sin prägel på landskapet. Vid odlingens ytterligare framträngande under 1800-talet försvunno större delen av de forna hedområdena och nu återstå härav endast några huvudsakligen skogklädda enklaver i den helt uppodlade bygden.

Det är omfattande undersökningar, som ligga bakom detta arbete över nordvästra Skånes odlingshistoria. Man ställer sig dock ibland undrande inför författarens starka framhävande av ängskulturen och boskapsskötseln och denna närings starka dominans över sädesodlingen. Studier över markens användning och ägoslagens fördelning på basis av kartor och kartbeskrivningar samt den nuvarande floran måste nog kompletteras med omfattande undersökningar även över kreaturens antal, annars bli förhållandena alltför ensidigt belysta. Problemet med vårt lands odlingshistoria kan liknas vid en ekvation med många obekanta.

Sven Godlund.

CARL-MARTIN BERGSTRAND: *Värmlandssägner*. Gumperts förlag, Göteborg 1948. 192 s. Häft. kr 6:—.

Den vetenskapliga bearbetningen kräver tillgång till arkivens hela samlade material, men överblickar och jämförande studier underlättas av representativa urval i tryckt form. Föreståndaren för Västsvenska folkminnesarkivet har härvid utfört ett synnerligen träget utgivningsarbete. Under den delvis för snäva rubriken sägner föreliggande samlingar från Västergötland (1944), Bohuslän (1947) och nu senast från Värmland och det är att hoppas, att arbetet kan fullföljas för Göteborgsarkivets återstående insamlingsområde. Förutom sägner innehålla dessa arbeten i stor utsträckning vad som enbart kan karakteriseras som folktro och upplevelser. Ett avslutande register över de mera fasta sägentyperna skulle underlätta användningen för forskare, särskilt som ett sådant saknas i arkivens realregister. Huvudparten av innehållet hänför sig till och är uppdelat på olika

naturväsen och inte minst i Värmland äro dessa, såsom utgivaren också påpekar, långt ifrån klart avskilda från varandra. Tomtarna t. ex. hålla visserligen även här till i gårdarna, men de ha en starkare kollektiv karaktär än söderut och omtalas också från berg och skogar. Samma sägen är ofta knuten till olika naturväsen, det gäller i Värmland t. ex. de bekanta sägentyperna "Dunter är död" och "Tasse, ta fot", varav olika uppteckningar återfinnas under rubrikerna skogsrå, bergväsen, jättar och troll. "Jägaren som tvättar sig i sin egen urin" skjuter i Värmland en jätteko, i Bohuslän en "bergagubbes" bock; "den starka hustrun" är i Värmland och Bohuslän av jättesläkt, i Västergötland återfinnes hon däremot såväl under rubriken troll som bergväsen etc. Många sägentyper äro desamma i de tre landskapen, men huruvida en typ obefintlighet i någon av samlingarna betyder att den saknats i respektive områdes tradition förblir oklart, då utgivaren ej närmare redogjort för sina urvalsprinciper, vilka heller icke äro helt enhetliga (i Västgötaboken är sålunda allt material upptecknat av honom själv — i och för sig en vacker samlarprestation!). I den värmländska folktraditionen ha naturligtvis finnarna spelat en särskild roll och även prästerna synas här mer än vanligt ha tilltrots övernaturlig förmåga. Som exempel på motsättningar kunna nämnas föreställningarna om gasten; i Värmland är denna ibland liksom i Bohuslän och Västergötland en vålnad av ett icke jordfäst lik, men stundom en motsvarighet till dessa landskaps "myling". Men i det stora hela är folktraditionen överraskande likartad i Bergstrands tre samlingar och det synes vara svårt att få fram helhetsdrag, som särskilja berättarstoffet i de olika landskapen. Här föreligger en frappant skillnad i förhållande till de starka lokala variationer, som den materiella folk-kulturen uppvisar inom området. Av särskilt intresse skulle vara att kunna konstatera vad som är lånegods, verklighet eller lokal fantasibildning i de "historiska" sägner, som avsluta samtliga samlingar och vilka i särskilt hög grad böra fånga allmänhetens intresse och därmed också ekonomiskt möjliggöra ett utgivningsarbete, som här liksom annorstädes har att dragas med stora ekonomiska besvärigheter.

Sigfrid Svensson.

HELGE LJUNGBERG: *Våra högtider*. Med originallitografier av Björn Jonson. Lars Hökerbergs bokförlag, Stockholm 1948. 125 s., ill. Häft. kr 12: 50.

Docent Helge Ljungbergs arbete borde kanske rätteligen haft titeln Årets högtider, ty det är årets festcykel, som skildras i text och bilder, om man undantar kapitlet födelsedagen, som alldeles oomtviverat får avsluta boken. I motsats till Martin P:n Nilsson och Gustaf Lindberg, som i sina kända arbeten om Årets folkliga fester och Kyrkans heliga år grupperar stoffet efter vegetationsåret, respektive kyrkoåret, väljer Ljungberg det borgerliga året som ram för sina skildringar. Även de högtider som ej har kyrkligt ursprung, såsom valborgsmäss, första maj och nationaldagen behandlas. För varje högtid gör förf. en kort historisk tillbakablick, och ingen kan därvid undgå att märka den ofantliga roll kyrkan spelat för utformandet av våra högtider. Men också årshögtidernas folkliga sida kommer till sin rätt. Värdefullt är att förf. i sin framställning inte blott talar om hur högtiderna en gång firades, utan även hur de firas alltjämt, låt vara i nya former. Beträffande flera kapitel måste man emellertid ofta nog konstatera, att de ger intryck av att vara ganska lösa kompilat av citat från olika håll. Helt naturligt måste förf. i ett arbete av denna art tala i allmänna ordalag, vilket emellertid stundom kan vara ganska farligt. Sålunda kan läsaren av Ljungbergs arbete utan vidare få den uppfattningen att majvisan sjungits överallt i Sverige, under det att dess utbredning i själva verket varit begränsad till Skåne och dess grannbygder. I kapitlet första maj får förf. aldrig fram dagens stora betydelse i bondens år, nämligen som tidpunkt för byastämman med åldermansbyte och första utsläppningsdag för kreaturen. När det gäller valborgsmässoeldarna framställer förf. en så fullständigt obevisad tes som att dessa ursprungligen tänts mot häxor och först sekundärt som skydd mot de vilda djuren. Förf. godtar även det av Ejdestam framförda påståendet att dessa eldar inkommit i vårt land via Stockholm och därifrån spritts vidare. Att popularisera dylika livligt omdiskuterade påståenden kan få farliga konsekvenser.

N. A. Bringéus.

THEDE PALM: *Trädskult. Studier i germansk religionshistoria*. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund, 33.) Lund 1948. 131 s. Häft. kr 8:—.

När fil. dr Thede Palm givit sin nyutkomna bok en så allmänt hållen titel som "Trädskult" och dock såväl i förordet som i texten ofta understryker att det ej är fråga om någon monografi utan endast om att klarlägga vissa aspekter på begreppet trädskult, så har han anammat det arbetssätt som f. n. mest kommer till användning inom de etnologiska och religionshistoriska vetenskaperna. En äldre forskning har under vissa termer sökt inordna en mångfald företeelser, som vid närmare kritisk granskning visat sig inte kunna samordnas. Det är dessa begreppscomplex som nu på alla håll äro föremål för kritik och uppdelning. Att en sådan uppdelning även är nödvändig har tydligt visat sig, men tyvärr bidrager den till att giva forskningen en starkt negativ inriktning, vilket måhända ytterst har sin grund i att de gamla begreppen, den gamla terminologin, fortfarande användas.

Thede Palm tager upp till diskussion olika slag av träd, trädssamlingar och stänger, som tidigare ansetts vara primära föremål för kult. Mera allmänt behandlar han i första kapitlet lundar och träd, sedan har smnonernas lund, Donarseken i Geismar och Irminsul undersökts för sig i var sitt kapitel, varefter följer ett slutkapitel, som tar upp till behandling offerstängers förhållande till gudabilder. Den slutsats som författaren i stort sett kommer fram till är, att träden i de berörda fallen inte som sådana varit föremål för någon slags kult, men att de på grund av sin funktion eller ställning inom kulten sekundärt kunna ha ansetts heliga och blivit föremål för dyrkan. Om någon egentlig trädskult överhuvud förekommit är en fråga, som varken framställs eller besvaras. En titel som "Kultträd" skulle därför mera ha motsvarat bokens innehåll och dessutom ha understrukit de positiva resultaten. Hela framställningen är präglad av en skarpt källkritisk inställning och när källorna inte ha mera att säga, ha hypoteser framlagts som i sin måttfullhet verka tållalande och troliga. En principiell fråga av stor

betydelse tages upp i kapitel 3. Har man rätt att tolka innebörden av en religiös handling från hednisk tid med tillhjälp av sentida folkloristiskt material? Författaren refererar och kritiserar här en del skilda åsikter, som kommit till uttryck i forskningen, och tager sedan själv ståndpunkt till frågan. Han framhåller, att det finns fall från hednisk liksom från sen kristen tid, där samma eller liknande handlingar eller seder förekomma, men där man dock inte vågar påstå, att de äro uttryck för samma religiösa tro — de äro däremot produkter av samma slags tänkande. Författaren anser att det är med utgångspunkt från denna psykologiska bakgrund man bör använda det sena materialet för att belysa det äldre eller eventuellt tvärtom. Boken är ur metodisk synpunkt givande och många intressanta och omdebatterade ämnen tagas i förbigående upp till diskussion, t. ex. majning, högsätesstolpar och nidstäng.

Brita Egardt.

Gotländska lekar, samlade av P. A. SÄVE, utgivna av HERBERT GUSTAVSON. (Del I i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens serie Svenska lekar). Uppsala 1948. 285 s., ill. Häft. kr 16:—.

Lekforskningen i Sverige har länge varit försummad. Från senare tid är det väl endast framlidne docent Johan Götling som närmast genom sin leksystematik och sitt insamlingsarbete gjort en mer betydande insats, även om flera andra kulturforskare såsom Sven Lampa, Nils Lithberg, Ernst Klein m. fl. också varit inne på hithörande eller närliggande områden. Johan Götling hann f. ö. ej fullfölja sina intentioner, innan han gick bort. Detsamma kan sägas om en annan av svensk lekforsknings pionjärer, nämligen Johan Wallman (1792—1853). Dennes med stor omsorg förberedda och på grundligt fältarbete stödda verk om svenska lekar blev tyvärr aldrig fullbordat. Vad han åstadkom blev emellertid jämte Leonard Rääfs leksamlingar ryggraden i Arwidssons senare utgivna Svenska forn-sånger. Detta verks del 3 har hittills utgjort den viktigaste tryckta källan för kunskapen om svenska lekar.

Genom ett mycket berömvärdt initiativ av Gustav Adolfs Akademien har nu startats en serie, Svenska lekar, som förefaller ha stora möjligheter att kunna blåsa nytt liv i lekforskningen. Serien skall rymma ett antal äldre svenska leksamlingar. Början har gjorts med P. A. Säves omfattande uppteckningar av gotländska lekar, som nu utgivits i en i många hänseenden mönstergill utgåva av den kände specialisten på gotlandsmål, Herbert Gustavson.

Det är ett synnerligen värdefullt källmaterial, som genom denna vackra volym ställts till forskningens tjänst. Säve var en energisk samlare, vars uppteckningsverksamhet kännetecknas av stor kringsyn och vederhäftighet. Hans ideal var ingalunda att samla sterilt uppradade lekformer, utan han gick till verket med en livlig känsla av att leken måste plockas med rot och jord, om inte resultatet skulle bli blott och bart herbarieblomster. Han strör därför gärna in kvickögt fångade glimtar ur lekens liv i sina beskrivningar, och därigenom har han åt eftervärlden räddat värdefulla inblickar i den gotländska lekens miljö. Särskilt kommer denna hans förmåga till synes i den utförliga skildringen av det gotländska våget, som inleder samlingen. Ingen kan väl ta miste på, att det är en man med förälskade ögon och glädjedrucken penna, som här kommer till tals.

Gotländska lekar rymmer inte mindre än 338 nummer, upptecknade mellan åren 1846 och 1878. Efter skildringen av våget, följer "Andra idrottslekar", "Sällskapslekar utan sång", "Sångelekar", "Spel", "Barnlekar och upptåg", "Leksaker" samt "Lekar och ramsor för små barn". Till boken är fogad utförliga sak-, ort- och personregister, som gör materialet lättillgängligt, samt ordförklaringar och litteraturförteckning. Slutligen har utgåvan försetts med innehållsrika och värdefulla anmärkningar, vari, bl. a. hänvisas till "viktigare nordiska verk och tidskrifter — — — och inom det övriga germanska området de viktigaste leksamlingarna".

Ur allmän textutgivningssynpunkt är boken sällunda utan tvekan fördömlig. Ur speciell lekutgivningssynpunkt tillåter jag mig emellertid att peka på en detalj, som efter vad det synes mig fått en mindre nöjaktig behandling. Jag avser det systematiska ordnandet av lek-

stoffet i verket. Utgivaren framhåller i förordet, att "inom de större grupperna likartade lekar i någon mån sammanförts, ehuru strängt systematisk ordning ej avsetts". Frågan är emellertid, om inte boken skulle vunnit på, att utgivaren ägnat större omsorg åt systematiken, i all synnerhet som han tack vare manuskriptets utformning haft alldeles fria händer i detta avseende. Enklast hade väl här varit att använda Götlinds fördömliga indelningsgrund. I dylikt fall hade utgivaren under rubriken "Laglekar" kunnat utmönstra alla utelekar i lag och fått resten att bättre än nu passa in under beteckningen "Sällskapslekar utan sång". Det hade då också fallit sig naturligt att som Götlind antyder i sin uppsats "Sällskapslekar utan sång" i Nordisk kultur, band XXIV, sammanföra innelekarna under grupp titlar sådana som "blindbockslekar", "gisslekar", "dramatiska lekar", "fyndighetslekar" m. fl. Som materialet nu är ordnat, ger det anledning till åtskilliga frågetecken i marginalen. Inte annat än jag kan förstå är t. ex. leken Spänna kyrka en gisslek, och som sådan kanske den äldsta, som över huvud taget är känd. Den står i leksamlingen bland idrottslekar. De typiska gisslekarna Bulleri, bulleri bock och Tiffti, raffti, tali, faus har förts till blindbockslekar. Vidare har nötlekarna, som, därest de inte får betraktas som spel, väl närmast måste räknas till gisslekarna, placerats mellan lagleken-upptågsleken Ränna slott och sällskapsleken-ståndaktighetsleken Sälla uxen. Osv.

Vid all utgivning av leksamlingar, som inte redan föreligga i utarbetade manuskript, synes det mig, att man har att välja mellan två principiellt olika sätt att lägga fram materialet på. Det ena är att redovisa varje sagesmans bidrag för sig i den ordning, han erinrar sig lekarna; därmed vinnes inte endast kunskap om lekformerna, utan man erhåller även värdefulla inblickar i lekens liv och i sagesmannens repertoar. (Huruvida så hade kunnat ske i föreliggande fall undandrar sig mitt bedömande, då jag inte tagit del av Säves manuskript.) Den andra utvägen är att systematiskt ordna stoffet i så vitt möjligt naturliga grupper och underavdelningar. Johan Götlinds lek-system (publicerat i ULMA:s frågelistor Idrottslekar I och II samt i uppsatser i Nordisk kultur, band XXIV) är därvid att varmt

rekommendera. Det torde vara den skarpsinnigaste och samtidigt ändamålsenligaste lekindelingsgrund, som hittills sett dagen. Med tanke på värdet av att i en serie som Svenska lekar enhetlighet iakttagas vid materialets ut-

redigering, vore det önskligt, att detta system strikt tillämpades i alla de fall, då inte hänsynen till upptecknarens manuskript gör detta omöjligt.

C.-H. Tillhagen.

KORTA BOKNOTISER

S. PIRA: *Tingsställena i Norra Vedbo härad jämte häradshövdingelängd och häradets äldsta dombok*. Tranås 1948. 55 s.

I denna lilla bok har landsfiskalen Sigurd Pira på ett pietetsfullt sätt samlat uppgifter om tingsställena i Norra Vedbo härad genom tiderna och om de traditioner, som äro knutna till dem. Bl. a. redogöres ingående för häradets olika tingshus, vilken beskrivning är stödd på ett förträffligt illustrationsmaterial.

En märkvärdighet för häradet, vilken likväl icke är alldeles utan motsvarigheter på andra håll, är en *Tings Prediko Bok*, som började föras 1769 och som för hela tiden fram till våra dagar redovisar de texter, över vilka tingspredikningarna hållits. Författaren återger dessa anteckningar såvitt gäller tiden 1769—1799. Man vill gärna instämma med honom, när han låter förstå att det kunde vara givande att anställa en jämförelse mellan de texter, som kommit till användning under olika tider, för att därur försöka utläsa något om växlingarna i synen på rättskipningen och dess uppgift.

Boken innehåller vidare en längd över häradshövdingar och lagläsare i Norra och Södra Vedbo samt återger slutligen texten i den äldsta bevarade domboken från Norra Vedbo. Denna, som numera förvaras i Vadstena landsarkiv, omfattar två tingsdagar, den 17 och den 24 augusti 1565. Texten, som här överförs till nutida stavning, förefaller att ha återgivits med omsorg. Av en jämförelse med en tillika meddelad fotografisk avbildning av dombokens första sida framgår emellertid, att återgivandet och tolkningen av den sista anteckningen på denna sida kan ge anledning till diskussion, vilken likväl av utrymmesskäl icke kan upp-

tagas inom ramen för denna notis. Denna lilla iakttagelse kan i varje fall icke förringa värdet av att en av våra äldsta domböcker genom författarens försorg nu ställts till forskningens förfogande.

S. P.

R. BROBY-JOHANSEN: *Den danske Billedbibel. De middelalderlige kalkmalerier i de danske kirker*. Gyldendals, Köpenhamn 1947. 228 s., ill. Häft. D. kr 20:—.

I denna överdådigt rikt illustrerade bok grupperas materialet efter sitt innehåll i målningar med motiv från Gamla och Nya testamentet, från helgonlegender, från det världsliga livet, etc. Med undantag av en kortare inledning utgöres texten huvudsakligen av citat eller referat ur bibeln samt de medeltida krönikorna och legenderna. Målningarna återges dels i färg, dels i svart och vitt, i senare fallet kompletterade med korta färgbeskrivningar. I regel anges en ungefärlig datering av dem. Boken avslutas med en karta, där monumenten från olika epoker markerats. Det konst- och kulturhistoriska värdet av denna omfattande materialpublikation är uppenbart, och priset är i förhållande till de många illustrationerna påfallande lågt.

C. W. VON SYDOW: *Selected Papers on Folklore*. Rosenkilde & Bagger, Köpenhamn 1948. 257 s.

Denna volym, som utgavs till professor von Sydows 70-årsdag innehåller ett urval av hans viktigare uppsatser, översatta till engelska eller tyska och redigerade av Laurits Bøddker i samarbete med en redaktionskommitté med Fredrik Ström som svensk representant. Boken avslutas med en bibliografi över von Sydows skrifter.

GUNNAR STENVALL: *Kyrkligt fromhetsliv i gamla dagar*. Gleerups förlag, Lund. 211 s., ill. Häft. kr 7:50.

Av bokens titel såväl som av inledningen framgår, att förf., kontraktsprost i Växjö, inspirerats av det av Hilding Pleijel grundade Kyrkohistoriska arkivet i Lund, som har till uppgift att insamla minnen av det gamla kyrkliga fromhetslivet från olika delar av vårt land. Detta fromhetsliv har kanske längst bevarats i Kronobergs län, varifrån Stenvall på grundval av såväl arkivstudier som egna uppteckningar tecknat sina levande bilder. Så får man i "Ett gammalläsarehem i Hälleberga" en inblick i hur stark den kyrkliga traditionen varit här in i sen tid. I bl. a. kapitlet "Gamla Mia berättar" har förf. med hjälp av den frågelista, som utgivits från Kyrkohistoriska arkivet — vilket märkligt nog ej omnämnes — fått gammalt folk att berätta intressanta ting om gångna tiders kyrkoliv i Ormesberga och Färgaryds socknar. Skildringen är dock ej helt inskränkt till det kyrkliga. Förf. glömmar varken tidens eller miljöns viktiga faktorer, och även den sociala aspekten kommer med. Slutkapitlet ägnar förf. åt sin företrädare som minstecknare i Växjö stift, Gotthard Wirdestam, också han en prästman, som väl kände det kyrkliga fromhetslivet, och f. ö. en av de första i vårt land med akademisk examen i folkminnieforskning.

Stenvalls bok är både lättläst och innehållsrik. Förf. har en förmåga att få fram detaljer, som i all sin enkelhet säger mer än långa och lärda utredningar. Hans arbete bör även kunna inspirera andra till att uppmärksamma och anteckna de kyrkliga folkminnena medan tid är.

N.-A. B.

Lunds domkyrkas arkiv. Fört. upprättad av G. WETTERBERG och H. RICHTER. Lund 1948. 84 s. Häft. kr 5:—.

En utförlig och klart uppställd förteckning över det arkivmaterial som förvaras i domkyrkan och kapitelhuset. Häftet avslutas med utförliga ort-, person- och sakregister.

AND. EKBAECK: *Locknevi*. Erik Lehmanns Förlag, Anskarsrum, Hässleholm 1948. 136 s., 1 ill. Häft. kr 3:75.

Hembygdsforskaren Erik Lehmann har i ny upplaga utgivit klockaren And. Ekbaecks "Utförlig Beskrifning öfwer Lochnevi Lovl. Församling",

vilken ursprungligen trycktes i Norrköping 1828. Arbetet utgör en sedvanlig topografisk beskrivning av naturförhållanden och odlingar, skatteväsen, kyrka och fattigvård men innehåller även uppgifter om dräktskick, hantverk, folkseder m. m. Boken inledes med en biografi över Ekbaeck av Lehmann. Texten har ändrats till modern stavning.

M. R.—g.

EMIL PETERSSON: *Kulturbilder från Blekinge*. Krooks Bokhandel AB i distrib., Karlskrona 1948. 272 s. Häft. kr 5:—.

Under ett par års tid har riksdagsman Emil Petersson haft en serie artiklar i Blekinge Läns Tidning under rubriken "Kulturbilder från Blekinge". Nu har han samlat dem i bokform och därmed givit en större allmänhet möjlighet att taga del av dessa värdefulla bidrag till Blekinges historia. Samligen inledes med en skildring av hur landshövdingen i länet omkr. 1800 reglerade livsmedelshandeln i Karlskrona. Det gällde att fördela varorna mellan stadens och landsbygdens befolkning. Från riksdagen 1809 ges flera interiörer, och särskilt belysande är utredningen om ett överklagat riksdagsmannaval i Listers härad. Den tidens val voro ju något helt annat än nutidens. Huvudparten av boken handlar om Törnefors bruk vid Alnaryd i Tvings socken, en av frihetstidens industrianläggningar, som vid 1700-talets slut upphörde med sin verksamhet. Källorna för denna historik äro handlingar från bergstingsrätten, vilket naturligtvis gör att endast vissa sidor av brukets historia komma till synes. Men när man eljest ej vet någonting alls om detta bruk, är ju varje bidrag av betydelse.

R. O.

ERNST HOLLMAN: *AB Sjuntorp 135 år*. Minnesskrift. Trollhättan 1948. 341 s., ill.

Underrubriken lyder: Sveriges äldsta i gång varande spinneri. Det bör naturligtvis stå bomullsspinneri. Den omfattande boken är populärt skriven med en detaljerad, registrerande skildring. Hollman har i sina tidigare arbeten om Flundre härad (1—2 1938) i Västergötland visat sig som en duglig arkivforskare och har även här återgivit en mångfald detaljer av stort etnologiskt intresse. Utom domböcker synes endast lokalt arkivmaterial ha utnyttjats.

N. I. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFRÉN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING 35:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. 20:—
- Julita klostets godspolitisk* av PER
STENSLAND 5:—
- Västerviks bebyggelsehistoria* av
ERIK ANDRÉN 6:—
- Simrishamn — bebyggelsens och
stadsplanens historia* av ERIK
ANDRÉN 7:50
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG 20:—
- Göteborgs byggnadshistoria* av
ARVID BÆCKSTRÖM 20:—
- Pataholm* av MANNE HOFRÉN ... 12:—
- Skottsbergsska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGSSON 9:50
- Svensk allmogekost* av NILS KEY-
LAND 5:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON 8:—
- Dalmålningarna och deras för-
lagor* av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Om kolning* av NILS KEYLAND .. 3:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REHNBERG 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN 45:—
- Die lappische Zaubertrommel* av
ERNST MANKER 100:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADH 30:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF 1:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON 12:—
- Folkligt dräktkick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN 16:—

INNEHÅLL

UPPSATSER:

<p>Förste intendenten, fil. dr <i>Gösta Berg</i>, Stockholm: Fåret som mjölkdjur. Ett bidrag till den primitiva boskapsskötselns historia</p> <p>The sheep as a milk-producing animal. Notes on the history of primitive cattle-breeding</p>	<p>49</p> <p>64</p>
<p>Fil. dr <i>Sune Ambrosiani</i>, Stockholm: Örtugland</p> <p>"Örtugland" — a mediaeval unit of the tax assessment</p>	<p>66</p> <p>69</p>

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

<p>Antikvarien, fil. dr <i>William Karlson</i>, Lund: Ett bidrag till kännedomen om stormaktstidens begravningskonst</p> <p>Ein Beitrag zur Kenntnis der Begräbniskunst des siebzehnten Jahrhunderts</p>	<p>71</p> <p>77</p>
<p>"Skrivareleken"</p> <p>"Das Spiel des Schreibers"</p>	<p>78</p> <p>79</p>

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

<p>Gustaf Näsström: Forna dagars Sverige I—II. Anmäld av <i>Sven Ulric Palme</i></p> <p>Sigurd Wallin: Kyrkoinredning för herremän. Anmäld av <i>Andreas Lindblom</i></p> <p>Erik Lundberg: Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400—1650. Anmäld av <i>Nils Sundquist</i></p> <p>Bertil Boëthius och Åke Kromnow: Jernkontorets historia. I. Grundläggningstiden, samt Gustav Lagerström och Helge Erickson: Fullmäktige i Jernkontoret 1747—1947. Jernkontorets medaljer. Anmälda av <i>Nils Ludvig Rasmusson</i></p> <p>Peter A. Munch: Landhandelen i Norge. Anmäld av <i>Gösta von Schoultz</i></p> <p>C. R. Gardberg: Boktrycket i Finland intill freden i Nystad. Anmäld av <i>Carl Björkbom</i></p> <p>Richard Gothe: Finnkolonisationen inom Ångermanland, södra Lappland och Jämtland. Anmäld av <i>Kustaa Viikuna</i></p> <p>Mårten Sjöbeck: Allmänningen Kulla Fälad. Anmäld av <i>Sven Godlund</i></p> <p>Carl Martin Bergstrand: Värmlandssägner. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i></p> <p>Helge Ljungberg: Våra högtider. Anmäld av <i>N. A. Bringéus</i></p> <p>Thede Palm: Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. Anmäld av <i>Brita Egardt</i></p> <p>Gotländska lekar, saml. av P. A. Säve. Utg. av Herbert Gustavson. Anmäld av <i>C.-H. Tällhagen</i></p>	<p>80</p> <p>82</p> <p>83</p> <p>85</p> <p>87</p> <p>87</p> <p>89</p> <p>90</p> <p>91</p> <p>92</p> <p>93</p> <p>93</p>
--	---

KORTA BOKNOTISER:

<p>S. Pira: Tingsställena i Norra Vedbo härad</p> <p>R. Broby-Johansen: Den danske Billedbibel</p> <p>C. W. von Sydow: Selected Papers on Folklore</p> <p>Gunnar Stenvall: Kyrkligt fromhetsliv i gamla dagar</p> <p>Lunds domkyrkas arkiv</p> <p>And. Ekbaeck: Locknevi</p> <p>Emil Petersson: Kulturbilder från Blekinge</p> <p>Ernst Hollman: AB Sjuntorp 135 år</p>	<p>95</p> <p>95</p> <p>95</p> <p>96</p> <p>96</p> <p>96</p> <p>96</p> <p>96</p>
---	---



TRYCKERI A.-B. THULE
STOCKHOLM 1949

490802